

GULYÁS ÉVA *

A genocídium fogalmának változásai Gondolatok az 1948-as genocídium egyez- mény 70. évfordulóján

Az emberiség történetében sok olyan csoportok közötti harc akadt, amelynek során az egyik nép hatalmat szerzett képviselői el akartak pusztítani, esetleg el is pusztítottak egy másikat vagy annak egy részét; a *genocídium* (népirtás) fogalma azonban – mint alább részletesen bemutatom – csupán a XX. század derekán alakult ki. Eredetileg jogi – mindenekelőtt nemzetközi jogi és büntetőjogi¹ – fogalom volt, az eltelt hetven év folyamán azonban jellege jelentősen megváltozott és jelentése is kibővült. Az alábbiakban e fogalmi változásokat tekintem át. A változások fél évszázad alatt odáig mentek, hogy egy 1999-es enciklopédia-szócikk szerzője már a kifejezés „komolytalan” és „felhajtásszerű” használatáról beszélt.² Pedig sok frivol és felhajtásszerű dolog, – már ha e szavak használhatók itt egyáltalán –, még csak ezután következett.

---

* A szerző az NKE Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola doktorjelöltje; elérhetősége: Gulyas.Eva@uni-nke.hu. Ez az írás a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

¹ A fogalom ilyen – nemzetközi jogi és büntetőjogi elemeket vegyítő – jellegéről mai elemzésként lásd Lamm Vanda: Genocídium – a nemzetközi jog és a büntetőjog határterülete. *Allam- és Jogtudomány*. 52. évf. 2011/4. szám, 457–476. A nemzetközi jogban való elterjedésének kezdeteiről lásd Schabas, William A.: *Genocide in International Law. The Crime of Crimes*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009. 14–49.

² Vö. Totten, Samuel: „Genocide”, frivolous use of the term. In: *Encyclopedia of Genocide*. Szerk.: Charny, Israel W. 1–2 kötet. Santa Barbara, Cal., ABC-Clio, 1999. 1. kötet, 39. (A „felhajtás szerű” kifejezéssel a szerzőnek a mai magyar

A fogalom jellege

A történelmi körülmények okán magától értetődik, hogy születésekor a „genocídium” kifejezést nem leíró, hanem normatív, azon belül pedig *tiltó* értelemben használták, s egy új nemzetközi jogi bűncselekményt határoztak meg vele. A fogalom elterjedésében szerepe volt annak a sokknak is, ahogyan az európai civilizáció 1945 után a II. világháború során elkövetett kegyetlenkedésekkel, mindegyik az európai zsidóság nemzetiszocialisták általi elpusztításának szándékával és jelentős részük – szélesebb körben az 1970-es évektől Holokausztnak nevezett – tervszerű kiirtásának tényével szembesült. Az eredetileg jogi értelemben használt „genocídium” terminus mintegy hét és fél évtizedes történetének második felében új hangsúlyokat kapott.

Itt kettőt emelek ki. Már nemcsak tiltó (normatív), hanem részben *leíró* értelemben jelöltek meg vele múltbeli tömeggyilkosságokat; először csak XX. századiakat, majd – a fogalmat egyre jobban kiterjesztve – korábbiakat is: eleinte csak újkoriakat, legfeljebb kor-újkoriakat, később azonban szabadon alkalmazták azt ókori és középkori vérengzésekre. A népirtások történetéről szóló sok mai elemzés így – példának okáért – a harmadik pun háborúval és Karthágó elpusztításával kezdődik, azokban kitérnek Dzsingisz kán európai inváziójára, s nem feledkeznek meg Amir Timúr közel-keleti keresztényüldözéseiről sem.³ Azért, hogy elfogadható legyen a szóhasználat ilyen kiterjesztése, nem ritka, hogy az elemzők *szociológiai* minősítik megközelítésüket, ami a szociológiát társadalomelméletként, annak egyik aspektusát pedig *társadalomtörténetként* fel-fogva nem tévedés. Az itt szóba kerülő művek⁴ nagy része jellege szerint társadalomtörténeti.

ifjúsági szlengben is megjelent fordulatát – vö. „hájpolni” – próbáltam visszadni; a szövegben ugyanis ez áll: *they „simply hype their issue”*).

³ Lásd például Jones, Adam: *Genocide. A Comprehensive Introduction*. London, Routledge – Taylor and Francis, 2010, ²2011 (eredetileg: 2006) I. fejezetét: „The Origins of Genocide”, 3–86.

⁴ E megközelítés jellegzetes példája a Frank Chalk és Kurt Jonasson által szerkesztett kötet: *History and Sociology of Genocide. Analyses and Case Studies*. Szerk.: Chalk Frank és Jonasson, Kurt. New Haven, Conn., Yale University Press, 1990. lásd különösen 57–222.

Másrészt a dramatikus hatású terminust riasztó *minősítésként* használták olyan eseményekre, amelyek során sok ember pusztul el erőszakos körülmények között. Ebben a kontextusban – egy civilizálódó világ eszméjét feltételezve – a szó negatív értelemben *emberi jogi* jelleget is kapott, hiszen ahol népirtás zajlik, ott rendszerint ártatlan emberek ezreinek, százezreinek, sőt millióinak életét oltják ki, tehát kétség sem férhet ahhoz, hogy ilyenkor súlyos jogsértések történnek. Ezen értelmezés legkézenfekvőbb példái a civilek sérelmére elkövetett háborús akciók és bűncselekmények – tekintettel arra is, hogy a „háborús bűncselekmény”, az „emberiesség elleni bűncselekmény” és a „népirtás” nemzetközi büntetőjogi fogalmai még jogi szinten is igen nehezen határolhatók el. Ha Auschwitzban és Birkenauban genocídiumot követtek el – vetheti fel a kérdéskör óvatlan tanulmányozója ezen a gondolati úton haladva –, akkor a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombák vajon nem jelentettek-e ugyanilyen népirtást?⁵ S ha már Auschwitz, folytatható az érvelés, akkor a Gulág vajon miért nem tartozik ide?⁶ Másként fogalmazva: hol a határ a *nemzeti vagy etnikai csoport megsemmisítését célzó politika és az osztályalapú tömeggyilkosság között?*

E két változás, vagyis a terminus történelmi kiterjesztése és egy általános minősítés alapjává válása révén a „népirtás” készen állt arra, hogy értékelő fogalomként *politikai jelentésre* tegyen szert. Erre az elmúlt három-négy évtizedben ugyancsak sor került, amit az elemzők politikai habitusuk függvényében különbözőképpen ítélnek meg. A politikai jelentés kialakulásának és elterjedésének ugyanis pozitív és negatív hatása is volt, s van még ma is. A pozitív következmények közé sorolom például az ún. genocídium-tanulmányok (*genocide studies*) létrejöttét, amelyek – a népirtások legkülönbözőbb kérdéseivel foglalkozó tudományként, a kutatáson túl ideértve ezek oktatását is – angolszász területen alakultak ki az 1980-as, s fő-

---

⁵ Az atombomba ledobásával kapcsolatos példát illetően lásd Kuper, Leo: *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century*. New Haven, Conn., Yale University Press, 1981. 117.

⁶ A népirtás-fogalom „osztályalapú tömeggyilkosság” irányába való elmozdításának egyik első példájaként lásd ugyancsak a szociológus Leo Kuper korai műveit; például *Race, Class and Power. Ideology and Revolutionary Change in Plural Societies*. New Brunswick, NJ., Transaction Publishers, 1974., új kiadása: 2005. E lehetőséget később számos szerző valóra váltotta, s az mindenképp Rudolf J. Rummel elméletében van jelen. A kérdésre még visszatérek.

leg az 1990-es években, részben az akkorra már teljesen intézményesült *Holocaust studies* (a Holokauszttal foglalkozó tudományok) mintájára, de sok esetben a történettudományból kiválva.⁷ A negatív és túlzó következmények egyik legártalmasabb formája a fogalom jelentéktelenné válása volt, amit annak túl gyakori és túlságosan ki-terjesztett használata idézett elő.

Ha mindenféle nem-kívánatos politikai irányt genocídiumnak lehet nevezni, az devalválja annak jelentését. Néha már akkor is kétkedünk egy tragédia népiértés-voltában, amikor semmi okunk nem volna rá: aki sokszor indokolatlanul kiált farkast, annak előbb-utóbb akkor sem hisznek, ha igazat beszél. Amikor az imént idézett elemző, Samuel Totten a genocídium szó „frivol”, „laza vagy felelőtlen módon való használatáról” beszélt, akkor ezt azért tartotta rossznak, mert – mint fogalmazott – „ezzel nemcsak a terminus valódi jelentését torzítják el, hanem a jellegük szerint valóban népiértésnek minősülő tettek jelentőségét is alábecsülik és kisebbitik”.⁸ A „népiértés” szó politikai okokra visszavezethető felhígulása mind a nemzetközi, mind a belpolitikában kimutatható, s hatása volt a politikai diskurzusokra is. Először ezt illusztrálom itt néhány példával.

Általános tapasztalat, hogy ha egy konfliktust, amelyben tíz- vagy százezrek veszítik életüket, valamely civilizált állam kormánya népiértésnek nevez, vagy éppen ellenkezőleg: nem hajlandó annak nevezni, az eleve befolyásolja más államok és a nemzetközi szervezetek viszonyát az adott konfliktushoz, s így – egyéb feltételek mellé mellett – annak kimenetelét is. Karen E. Smith elemzése szerint például az, hogy az európai kormányok használták-e, s ha igen, miként használták a „népiértés” szót a boszniai (1992–1995), a ruandai (1994), a koszovói (1998–1999) és a darfuri (2003–2004) konfliktu-

---

⁷ A tudományok intézményesülésének számos feltétele közül a *genocide studies* vonatkozásában háromra utalok. Ebben az időben hirdették meg a „népiértással” foglalkozó első egyetemi programokat, képzési formákat és önálló „szakokat”, elsősorban az élenjáró amerikai egyetemeken, például a Yale-en, később Európában is. Ekkor hozták létre a kérdéssel foglalkozó tudósok ma is működő társaságait (mint például a *The International Association of Genocide Scholars*-t, alapítva: 1994), és ekkor indultak a szakterület akadémiailag elismert első folyóiratai, például a *Journal of Genocide Research* (megjelenik 1999-től) és a *Zeitschrift für Genozidforschung* (megjelenik 1999-től). Az intézményesülés egyik, kicsit későbbi hazai lépése, hogy Budapesten 2010/11-ben létrehozták a *Népiértés és Tömeges Emberi Jogsértés Megelőzési Központját*.

⁸ Totten, Samuel: idézett mű (1999), *ugyanott*.

sok idején, lényegesen befolyásolta a konfliktus nemzetközi megítélését, s ennek ismerete árnyaltabbá teheti egy-egy állam politikájának utólagos elemzését is. Erre a szóban forgó elemzés szerint ez volt jellemző:

	Bosznia	Ruanda	Koszovó	Darfur
francia kormány	nem	<u>igen</u>	nem	nem
német kormány	<u>igen</u>	igen	<u>igen</u>	igen → nem
angol kormány	nem	igen	<u>igen</u>	nem ⁹

Mint látható, a francia kormány használta legritkábban a terminust, amiből az amerikai elemző arra következtetett, hogy az adott időszakban a Mitterand-kormányzat hajlott a legkevésbé az addigiaknál kényszerítőbb nemzetközi „humanitárius politikára”, bármit is jelentsen e kifejezés a kényszerrel összefüggésbe hozva. Annak részletes elemzésére, hogy ez így volt-e, nincs itt hely,¹⁰ s talán szükség sem, hiszen annak kimutatásához, hogy a fenti elemzésben a „népirtás” nem nemzetközi büntetőjogi, hanem politikai fogalomként szerepel, talán ennyi is elég.

Ehhez hasonlóan használják a „népirtást” *belpolitikai* értelemben is, és ezen a területen is érezhető, hogy a túlzott használatból elhasználódás és tartalmi devalválódás következik. Erre pártállástól függetlenül, vagyis mind a bal-, mind a jobboldalon sor került. Mindkét oldal szóhasználatának közös jellemzője az is, hogy a rendszerint szokatlan, előzmények nélküli, szakmailag ellenőrizhetetlen kontextusban emlegetett fogalom használatával a beszélő igen könnyen eljut a valamilyen nemzetközi bírósággal való fenyegetőzéshez. Példákat – megpróbálva megőrizni e dolgot tudományos jellegét – elsősorban a közéleti-politikai gondolkodás olyan képviselőitől hozok, akik tudományos minősítéssel rendelkeznek. Hazai vonatkozásban először a Gyurcsány-kormányt vádolták népirtással a 2000-es évek

⁹ Vö. Smith, Karen E.: *Genocide and the Europeans*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. 241. Az „igen” azt jelzi, hogy egy vagy több miniszter és vezető politikus *ismételten* használta a „népirtás” szót, az „igen” azt, hogy azt *korlátozottan* használták, a „nem” pedig – értelemszerűen – azt, hogy tartózkodtak a szó használatától.

¹⁰ Karen E. Smith álláspontját lásd ugyanott 241–249.

első évtizedében, a magyar társadalomban egyre nyilvánvalóbb népességfogyás miatt. Egy 2008-as interjúban például egy közgazdász professzor így fogalmazott: „Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy Magyarországon tudatos népirtás zajlik – márpedig ez történik, hiszen 700 ezerrel többen haltak meg az elmúlt 25 évben, mint amennyien születtek –, akkor van egy »bérgyilkos«, aki ezt megteszi, és ezt a szerepet nyilván a kollaboráns struktúrák, illetve a laboráns játssza el”¹¹ (A különös fogalomhasználatnak itt csupán a tényét jelzem; meg sem próbálkozok annak tudásszociológiai feltárásával, hogy mi és hogyan működik annak a fejében, aki a „népességfogyást” a – rendszerint bizonyos fajta – „tömeggyilkosság” elkövetésére vonatkozó kifejezéssel írja le. A motívum valószínűleg az lehetett, hogy – mint később egy másik kontextusban megmutatom – a fogalom eredeti jelentése szerint nem mindig kell embert ölni ahhoz, hogy valaki népirtást kövessen el.) Tíz év múltán, 2018-ban egy „másik táborhoz” tartozó másik közgazdász így nyilatkozott: „Olyan mértékű szellemi népirtás folyt az elmúlt években, és még nagyobb intenzitással folyik ma Magyarországon, amivel – ha lenne ilyenre felhatalmazása – a fizikai népirtás büntényéhez hasonlóan a hágai bíróságnak kellene foglalkoznia.”¹²

---

¹¹ Tudatos népirtás folyik Magyarországon? Bogár László: A globális főhatalom megbuktathatja Gyurcsányt. Reprodukciós válság előtt a társadalom. *Magyar Nemzet*, 2008. január 2. Az interjút a kérdezett közgazdász professzorként adta. Az efféle (a népességfogyást népirtásként értékelő) – elméletileg megalapozatlan, politikailag felelőtlen állásfoglalásoknak – következményei néhány év alatt a közvélekedés számos szegletében hatást gyakoroltak. A deviza-adósok képviselője például 2013-ban ezt nyilatkozta: „semmiképpen nem lehet elkerülni a bankok büntetőjogi felelősségre vonását. Mindenképpen a Hágai Büntetőbírórság elé visszük az ügyet népirtás büntett és emberiség ellen elkövetett bűncselekmények miatt” – jelentette ki az illető. – „De hogyan tudja bizonyítani a népirtás vádját?” – kérdezte a riporter. A válasz: „Teljes mértékben, uram. Az is népirtásnak számít, ha a bankok korlátlan kockázatvállalás egyoldalú kikényszerítése révén olyan életkörülményeket teremtenek egy országban, hogy az emberek nem vállalnak gyermeket.” Vö. Dányi László: Kásler népirtás miatt a Nemzetközi Büntetőbírórsághoz fordul. *Hir6.hu*, 2013. március 6.

¹² Szellemi népirtásról beszél a tudós [Interjú Inotai Andrással]. *Magyar Nemzet*, 2018. január 2. Ez az interjú ugyanabban a lapban, pont ugyanazon a napon (január 2-án) jelent meg, mint a tíz évvel azelőtti – ezért nem lepődhetnénk meg azon, ha egyszer csak kiderülne, hogy az efféle nyilatkozatokban az óv-bücsúztatás intenzitásának is szerepe volt.

A „népirtással” való politikai vagdalózás egyszerűbb (mondhatnánk úgy is: értelmiségiekhez méltatlan), ám bizonyos értelemben mégis rafináltabb formája az, amikor azt nem a kormány politikájához kötik, hanem valamilyen személytelen társadalmi folyamathoz, amit meg kell akadályozni. Vagyis az követ el népirtást, aki a szóban forgó folyamatok ellen nem tesz semmit. „A multikulturalizmus cukormázba bújtatott népirtás” – jelent meg önálló témaként egy hangját rendszerint politikai célok érdekében hallató civil szervezet honlapjának fórumán, 2015-ben.¹³ Látható, hogy a fogalom politikai értelmezése a szó alapjában véve múltra visszatekintő jellegét, súlyosan elítélő elemét és a felelősségre vonás (felszínes történelmi ismeretek alapján feltételezett) elmaradhatatlanságát aknázza ki: ha valamilyen politikát „népirtásnak” neveznek, az a legsúlyosabb értékítéletek egyike, melynek elkövetői nagy valószínűséggel rács mögé kerülnek, vagy legalábbis oda kellene kerülniük.

A politikai szóhasználat néha még a képzett jogászokat is csöbbe húzta. Így értékelhető például az, amikor a magyarországi ún. roma-gyilkosságok ügyében –, melyben az ügyész cigányellenes előítéletek által motivált –, ezért „aljas indokból elkövetett” többrendbeli emberölés megállapítására tett javaslatot, s a bíró is ennek megállapítására törekedett – az egyik sértetti kör ügyvéd képviselője azt indítványozta, hogy a bíróság a Btk. 142. §-a alapján minősítse *népirtásnak* a történeteket.¹⁴ A rasszista sorozatgyilkosság ugyanis szerinte

---

¹³ Lásd a *Civil Összefogás Fórum* (CÖF) honlapját: <http://civilosszefogas.hu/>. 2015. július 7. A szöveg szerint a magyarázat: a multikulturalizmus célja, hogy a „fehér ember” „végleg eltűn[jön] a történelem színpadáról”. Ezért az „népirtás, mely kizárólag a honos európaiakat és közöttük minket, magyarokat vesz célba, létezése térben és időben igen korlátozott, kizárólag a nyugati (fehér) világban létezik, és azt akarja elpusztítani”. Az okfejtésnek itt is része, hogy „a multikulti kiagyalói és kényszerítői” az 1948-as genocídium egyezmény alapján „bíróság elé állíthatók és rács mögé juttathatók”. A szöveget egyébként a honlap adminisztrátora a *Betyársereg* című újnylas internetes portálról vette át, ahol azt 2014. december 28-án publikálták, egy *Deres.tv-re* és *Betyársereg-re utaló aláírással*.

¹⁴ A perről és magáról a gyilkosságsorozatról – amelynek során a négy vádlott 9 helyszínen 78 lövést leadva és 11 ún. Molotov-koktélt eldobva, a köznyugalmat súlyosan megzavaró módon 6 embert ölt meg, 2 embernek okozott maradandó sérülést és 55 ember életét veszélyeztette – szakma igényességgel (szociográfiai elemzésként) lásd Vágvölgyi B. András: *Arcvonal keleten*. Budapest, Konkrét Könyvek, 2016. és Tódor János: *Vadászjelenetek Magyarországon. Gyűlölet-*

valójában egy népcsoport kiirtására (s nem megfélemlítésére) irányuló törekvésként volt értelmezhető. Nem csoda, ha ezek után az egyik roma jogvédő szervezet – a gyilkosságokra adott reakcióként – olyan sajtónyilatkozatot tett közzé, amelyben azt tüzte ki célul, hogy a cigányok képesek legyenek közösen fellépni a „népirtás veszélyével szemben”. Ha az egyik farkast kiált, akkor a másik is megteszi.

A fenti példák azt a politikai szóhasználatot mutatják, amikor egy terminus jelentése – miként a politikai terminusoké általában – nem egyértelműen meghatározott. Ha a beszéd manipulatív jellegű, akkor a népirtás fogalma szinte biztosan eltorzul. A szó politikai használatának azonban vannak más esetei is, amelyek nem feltétlenül károsak vagy problematikusak. Ilyen például a népirtás szó világnézeti eszmék által motivált használata egy tudományos diskurzusban, amennyiben az – bár ezt néhányan nehezen tudják elképzelni, azért nem lehetetlen – nem ássa alá a tudományosság követelményeinek teljesülését. Ezt figyelhettük meg abban a magyar történelemmel kapcsolatos vitában, amit kortárs hazai történészek folytattak arról, hogy a II. világháború során a Szovjetunió megszállásában közreműködő magyar hadsereg a megszállt területeken vajon népirtást követett-e el. A vitát – bár voltak előzményei, s az régebbi szakmai véleménykülönbségekre ment vissza¹⁵ – *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban...* címen megjelent dokumentumgyűjtemény váltotta ki, amelynek „Az elhallgatott népirtás” című előszavában Krausz Tamás azt állította: a magyar hadsereg egységei közreműködtek a megszállt területek zsidó lakosságának kiirtásában és a civil lakosság tömeges kiirtásában. „E kötet lapjain a dokumentumok tükrében – olvashatjuk – a náci népirtás »magyar fejezete« tárul fel,” s az egykori szovjet levéltárakból származó dokumentumok alapján „szembe kell tehát néznünk a Horthy-rendszer kettős népirtásának (a holokauszt és a

---

bűncselekmények Olaszliszkától a cigány sorozatgyilkosságig. Budapest, Osiris Kiadó, 2017.

¹⁵ Vö. Magyarország és a második világháború – kerekasztal-beszélgetés. Résztvevők: Konok Péter, Sipos Péter, Ungváry Krisztián, Vargyai Gyula, Zeidler Miklós, Krausz Tamás. *Eszmélet*. 16. évf. 2004. 61. 4–26., továbbá Ungváry Krisztián: A magyar megszállás Ukrajnában és Lengyelországban 1941–1944. In: *Nagy Képes Milleniumi Hadtörténet*. Budapest, Századvég-Osiris, 1998. 403–408., Krausz Tamás: A náci népirtás magyar fejezete az elfoglalt szovjet területeken. *Ezredvég*. 22. évf. 2012/6. szám 111–116.

Szovjetunió népeivel szembeni népirtás) tényével.”¹⁶ A kötetről többen elismerően nyilatkoztak, és azt sokan bírálták is.¹⁷ A kritikák köréből különösen Ungváry Krisztián álláspontja váltott ki élénk ellenreakciót, tekintettel arra is, hogy a *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban...* című, két évvel később megjelent monográfiájában lényegében vitatta a magyarok által elkövetett népirtás tényét. Azt ugyan elismerte, hogy „a német és magyar megszállók tevékenysége az erőszak brutális elszabadulásával járt”, de ehhez hozzátette: „...a történetírás bizonyos irányzatai hajlamosak arra, hogy az ezzel kapcsolatos atrocitásokat egy, a holokauszton túlmutató tudatos népirtó politika termékének állítsák be. Abban bízom, hogy be tudtam mutatni: az említett háborús bűncselekmények nem tekinthetők ennek, annak ellenére, hogy a német politikai vezetés részéről csakugyan létezett népirtási intenció. Ezt azonban már a legfelsőbb náci vezetésen belül sem övezte teljes konszenzus.”¹⁸

Bár a vitatkozó felek egymásnak (ha nem is szögesen, de jelentősen) ellentmondó következtetéseket vontak le, és feltehető, hogy politikai értékválasztásuk is rányomta bélyegét a magyar hadsereg tevékenységéről adott értékelésükre, az azonban nem állítható, hogy álláspontjuk és az amelletti kitérés politikailag meghatározott lett

---

¹⁶ *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947.* Szerk.: Krausz Tamás és Varga Éva. Budapest, L'Harmattan, 2013. 38–39.

¹⁷ Lásd például Sz. Bíró Zoltán írását a *Világtörténetben* (2013/4.), Szilágyi Ákosét az *Élet és Irodalomban* (2013.03.22), Számvéber Norbertét a *Hadtörténelmi Közleményekben* (2013/4.), Szabó Péterét a *Történelmi Szemlében* (2013/2.) és Ungváry Krisztiánét a *Századokban* (2013/6.).

¹⁸ Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – elbeszélés – utóélet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 435. A német csapatok általi „tudatos népirtást” Ungváry három vonatkozásában látja megállapíthatónak: Leningrád kiéheztetése, a hadifoglyok ellátásáról való gondolkodás teljes hiánya és a Szovjetunió zsidó származású lakosságával szembeni tömeggyilkosságok elkövetése. Végkövetkeztetése az, hogy a magyar csapatok, az elsőkben nem vettek részt, „a másodikkal áttételesen, a harmadikkal viszont majdnem teljes mértékben érintkezésbe kerültek. ... A holokausztban ... a magyar csapatok részvétele a végrehajtás majd minden állomásán megállapítható. A minden szovjet lakost érintő tudatos népirtás vádját – folytatja – meggyőzően cáfolják azok az intézkedések, amelyeket a német (és nyomukban bizonyos mértékig a magyar) hadsereg megpróbált foganatosítani annak érdekében, hogy csökkentse a partizánháború áldozatai számát, és külön válassza a partizánokat a fegyvertelen lakosságtól.” *Ugyanott*, 436.

volna, hiszen mindketten betartották a tudományos kutatás és diskurzus (olykor önmagukban is vitatott) követelményeit. Vitájuk¹⁹ a történeti kutatás számára így hasznos, a külső szemlélő számára pedig inspiráló volt.

A fentieket összefoglalva a következőket mondhatjuk. A genocídium (*a*) jogi fogalma²⁰ mellett legalább két további népiértés-fogalom különböztethető meg: beszélhetünk a kifejezés (*b*) *történetileirő* kiterjesztéséről valamely múltbeli tömeggyilkosságra, valamint annak (*c*) *politikai* értelmezéséről. Már itt utalok rá, hogy az elmúlt három évtizedekben megjelent egy negyedik értelmezés is, amely a védett csoportok kulturális értelemben meghatározott önazonosságának felszámolására irányuló törekvésben népiértést lát. Ez – amint később megmutatom – arra utal, hogy a genocídiumnak létezik egy (*d*) *kulturális* fogalma is. Az 1990-es közép- és kelet-európai rendszer-változás után néhány felvetés szerint e fogalmat a kisebbségvédelem eszköztárában is kell szerepeltetni.²¹

---

¹⁹ A viták 2013-as összefoglalását és az ellenválaszokat lásd Krausz Tamás: *Magyar megszállás – vajdó nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra*. Budapest, Russica Pannonica, 2013. A vita természetesen később is folytatódott. Lásd Krausz Tamás: *Hogyan írná át Ungváry Krisztián a nagy honvédő háború történetét? Századok*. 148. évf. 2014/1. 201–227. Ungváry Krisztián: *Üllő és simogatás között*. Válasz Krausz Tamásnak. *Századok*. 148. évf. 2014. 229–233., valamint Krausz Tamás: „Üriember” megszállók és „jogtipró” partizánok? A magyar megszálló csapatok népiértó tevékenysége Ungváry Krisztián értelmezésében. *Eszmélet*. 28. évf. 2016. 109. sz. 151–173.

²⁰ Magának a jogi fogalomnak is három változata van. Egyrészt egy nemzetközi jogi (*a/1*), másrészt egy büntetőjogi (*a/2*): az előbbi államok felelősségével kapcsolatos, az utóbbi az egyénekével. Lásd erről Lamm V.: *id. mű.*, 472–474. Ma már azonban a büntetőjogi elgondoláson belül is megkülönböztethető a nemzetközi (*a/2a*) és nemzeti (*a/2b*) büntetőjogokban kialakított elgondolás. Abból ugyanis, hogy az 1948-as genocídium egyezményt, amire később részletesebben is kitérek, számos állam átvitette a belső jogába is, még nem következik, hogy a nemzetközi és a nemzeti büntetőjogok megegyeznek. Vannak országok, ahol az átvitetés szó szerinti átvételt jelentett, ilyen például Magyarország, de vannak olyanok is – például Franciaország és Kanada –, amelyek ezt bizonyos módosításokkal tették meg.

²¹ Lásd erről Gehér József: A kulturális népiértés fogalma és tilalmának jogi lehetőségei. *Kisebbségkutatás*. 1991–1992/4. szám, 392–393. és *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 2. évf. 1991/3. szám, 194–201. E kérdésre a harmadik fejezetben térek vissza.

A kiterjesztő történeti értelmezést természetesen motiválhatja valamilyen politikai ok is (például amikor valaki Auschwitz gázkamrái mellett az atombomba ledobását vagy Drezda bombázását is a népirtás körébe sorolja), de ennek nem mindig és nem feltétlenül kell így lennie. Abban, hogy a tatárjárást kísérő mészárlásokat valaki népirtásnak mondja-e, valószínűleg nincs semmilyen hagyományos értelemben vett politika. A politikai népirtás-fogalomnak egyébként – márcsak a fenti példákat alapul véve is – legalább három változata különböztethető meg. Az egyik az (c/1), amikor a napi közéleti diskurzusban manipulatív módon használják a szót egy kormánypolitika vagy egy közelebről meghatározni sem kívánt folyamat jelzésére. A másik az (c/2), amikor valamely világnézetformáló politikai eszme hatására egy tudományos diskurzusban annak résztvevői arról vitáznak, hogy egy konkrét esemény vagy annak egy része népirtásnak minősíthető-e vagy sem. S végül az (c/3), amikor a fogalom történeti-leíró kiterjesztése mögött feltételezhetően valamilyen politikai megfontolás áll, de az konkrétan nem beazonosítható, és talán nem is informatív, mert ilyenkor a szélesebb diskurzusban – az általánossá váló használat miatt – a jelentés jogi terminustól való eltérése fontosabbnak tűnik, mint annak motívuma vagy indoka. A külföldi szakirodalomban elsősorban ez utóbbit nevezik „politikai” fogalomnak.

A fogalom ilyen kiterjesztése²² főleg két konkrét irányban történt meg az elmúlt három-négy évtizedben. Az egyik az *osztályalapú tömeggyilkosságok* népirtásnak minősítése volt, elsősorban a szovjet és a kínai, illetve dél-kelet-ázsiai történelemre utalva, újabban kiterjesztve ezt a tömeges politikai erőszak kérdéseinek a dél-amerikai diktatúrák vonatkozásában való újragondolására is.²³ A másik a *nagy*

---

²² Mint említettem, ezen értelmezés egyik első képviselője a szociológus Leo Kuper volt; lásd idézett mű (1981).

²³ Lásd e tekintetben Rummel, R. J.: *Lethal Politics. Soviet Genocide and Mass Murder Since 1917*. London, Routledge, 2017. (eredetileg: Transaction Books, 1990) és úő: *China's Bloody Century. Genocide and Mass Murder Since 1900*. London, Routledge, 2017. (eredetileg: Transaction Books, 1991). A dél-amerikai kérdéshez lásd Brett, Roddy: *The Origins and Dynamics of Genocide. Political Violence in Guatemala*. London, Macmillan Palgrave, 2016. és Feierstein, Daniel: *Genocide as Social Practice: Reorganizing Society under the Nazis and Argentina's Military Juntas*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2014. különösen 20–21. (a politikai elem jellegét illetően) és 131–160. (a dél-amerikai vonatkozásokról).

emberáldozatokkal járó katonai cselekmények népirtásnak minősítése (mint például a két atombomba ledobása, Drezda és Hamburg bombázása, stb.),²⁴ olykor azt kihasználva, hogy a háborús bűncselekmény és a genocídium közötti fogalmi határok meglehetősen képlékenyek.

Mi tette alkalmassá a népirtás fogalmát arra, hogy az évtizedek során ilyen sokféle jelentést vegyen fel? E kérdésre először intuitíve válaszolhatunk: a fogalom révén jelzett magatartások *bűnös voltának a súlya*. Vagyis az, hogy itt a legsötétebb és legszonyosabb dolgokról van szó, amiket az emberek egyáltalán elkövethetnek. A népirtás – amint a ruandai ügyekben eljáró bíróság a legelső ítéletében, 1998-ban, majd a kérdésről írott könyvében William Schabas fogalmazott – a legsúlyosabb bűncselekmény: „a bűnök bűne” (*the crime of crimes*). Az efféle tetteket ráadásul sokszor semmilyen racionális keretbe nem tudjuk beilleszteni és annak motívumaira nem tudunk ésszerű magyarázatot adni. Valami hasonlóra utalhatott már Arisztotelész is, amikor a *Rétorikában* úgy fogalmazott, hogy „a büntett annál nagyobb, minél bestiálisabb; ... és ha a hallgatóságot inkább borzalommal, mint szálamommal tölti el.”²⁵ Emberi értelemben ez bizonyára így is van. A fenti kérdésre azonban a népirtással foglalkozó mai tudományos művekből kikövetkeztethető egy másik, emberi értelemben talán „hidegebb”, de szakszerűbbnek tűnő válasz is. Nevezetesen az, hogy amikor Raphaël Lemkin megalkotta a genocídium fogalmát (1944), majd az egy nemzetközi jogi egyezmény része lett (1948), elkerülhetetlenül a korszak történelmi körülményeihez s az azokkal összefüggő megfontolásokhoz kötődött. Ennek következtében – figyelemmel a praktikus megfontolásokra is – az eredeti jogi fogalom elméletileg szűkre és vegyesre (különböző tartalmi eleme-

---

²⁴ Az atombomba ledobásának népirtásként való értelmezéséhez általános jelleggel lásd Marcusen, Eric: Reflections on the Holocaust and Hiroshima. In: *The Genocidal Temptation. Auschwitz, Hiroshima, Rwanda, and Beyond*. Szerk.: Frey, Robert Seitz. Dallas, University Press of America, 2004. 25–40.

²⁵ Arisztotelész: *Rétorika*. Ford. Adamik Tamás. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982. I. könyv, 14. fejezet. A büntett súlyát Arisztotelész szerint ezen túl számos más tényező is befolyásolhatja, s a népirtásra ezek is állnak: A büntett annál nagyobb – olvashatjuk ugyanott –, minél nagyobb jogtalanságból származik; ha azért nincs számára megfelelő büntetés, mert a lehetséges büntetések mind kisebbek, mint amit az elkövetett bűn megérdemel; vagy ha az azáltal okozott sérelem orvosolhatatlan és így tovább.

ket vegyítőre) sikeredett. Megszületésének jelentősége elvitathatatlan, de tartalmi problémái sem hallgathatók el. Azóta a világ sokat változott, s ezt követték a fogalmi változások is. Ennek bemutatása végett most a jogi fogalom elemzésére térek át.

A jogi fogalom születése

A II. világháború idején az emberiség olyan magatartásokkal szembesült, amelyekre új kifejezéseket kellett keresnie. Ez már viszonylag korán látható volt: egy 1941-es rádióbeszédben Winston Churchill brit miniszterelnök a következőképpen értékelt a kelet-európai területeket megszálló német hadsereg tevékenységét. „Európa XVI. századi mongol inváziója óta nem volt ilyen mértékű vagy ezt akár csak megközelítő mértékű módszeres, könyörtelen mészárlás. S ez csak a kezdet! Hitler tankjainak véres nyomában még csak ezután jön az éhínség és járvány. Olyan bűncselekménnyel állunk szemben, amelynek nincs neve.”²⁶

Az elkövetett bűncselekmények – így a béke elleni bűncselekmény, a háborús bűncselekmény, és az emberiség elleni bűncselekmény – elnevezése és szabatos meghatározása a II. világháború során született. Talán elég itt a Londoni Egyezményre (Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis, 1945. augusztus 8.) és a Nemzetközi Katonai Törvényszék statútumára (Charter of the International Military Tribunal, vagy Nürnbergi charta) utalni. A Londoni Egyezménynek természetesen több előzménye is volt. Rooseveltt és Churchill már 1941-ben kifejezte azt a szándékát, hogy jogi eljárás keretében felelősségre vonják a náci vezetőket; s 1942-ben így nyilatkozott a Szovjetunió is. 1942 elején a Németország által (addig) megtámadott kilenc állam képviselői Londonban kiadták a St. James' deklarációt, melyben figyelmeztették a német vezetőket, hogy az igazságszolgáltatás elé fogják őket állítani. 1942 őszén létrehozták a Háborús bűncselekményeket feltáró bizottságot (Commission for the Investigation of War

---

²⁶ Winston Churchill beszéde a BBC-ben F. D. Rooseveltt amerikai elnökkel való találkozása alkalmából 1941. augusztus 24-én. – Prime minister Winston Churchill's broadcast to the world about the meeting with President Roosevelt. *BBC. Forrás:* <https://www.ibiblio.org/pha/timeline/410824awp.html>. (Arra, hogy Churchill pontosan határozta-e meg a tatárok európai inváziójának idejét egy történelmi jelentőségű rádióbeszédben, itt nem érdemes szót vesztegetni.)

Crimes), mely 1943 őszétől működött. Az 1943. október 30-i ún. Moszkvai nyilatkozatban a nagyhatalmak rögzítették, hogy mindent megtesznek azért, hogy megbüntessék azokat, akik felelősek a háború kegyetlenkedéseierért.

A statútumban²⁷ meghatározott cselekmények egyikét-másikát korábban is ismerték (az „emberiesség elleni bűncselekmény” kifejezést például először az I. világháború idején, 1915-ben használták a törökök örmények elleni népirtására vonatkoztatva), de csak a Londoni egyezmény, illetőleg Nürnbergi charta fogalmazta meg azokat szakszerűen, nemzetközi jogi bűncselekményként.

Ezekben az években született a *genocidium* (*népirtás*) fogalma is; ez azonban – néhány évig még – nem vált a nemzetközi egyezmények részévé. A fogalommal kapcsolatos elgondolásait Raphaël Lemkin *A tengelyhatalmak a megszállt Európában* (1944) című munkájában fejtette ki.²⁸ A szó – mint megjegyezte – a „görög *genos* (faj, törzs) és a latin *cide* (ölés) összetétele”,²⁹ mely nem a csoport azonnali elpusztításának szándékára utal, hanem egy erre vonatkozó összehangolt terv létezésére. Lemkin alapgondolata az volt, hogy a műve írásakor zajló háború lényegesen különbözik a korábbiaktól. A korábbi háborúkat „szuverének”, vagyis államok és hadseregek ellen indították, nem pedig „alattvalók” és polgári lakosság ellen. E szempont elméleti megfogalmazását – hogy helyesen és kifejezően-e vagy

---

²⁷ Lásd a 6. cikk (a), (b) és (c) pontjait. A nemzetközi bűncselekmények nemzetközi és magyar jogban való szabályozást illetően lásd Hoffmann Tamás: Az emberiesség elleni bűncselekmények nemzetközi és magyar jogi szabályozása. *Alklam- és Jogtudomány*. 58. évf. 2017/1. sz. 29–55.

²⁸ Lemkin, Raphaël: *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, 1944. Reprint kiadása, Samantha Power új bevezetőjével: Clark, New Jersey, The Lawbook Exchange, Ltd., 2005. A genocidiumról lásd különösen 79–81. (a fogalom indokoltágáról) és 81–99. (a fogalom tartalmáról). Lemkinről lásd a *The Origins of Genocide. Raphael Lemkin as a historian of mass violence* című kötet (szerk.: Schaller, Dominik J. – Zimmerer, Jürgen. London, Routledge, 2013) tanulmányait.

²⁹ *Ugyanott*, 79. „Ugyanezt a gondolatot fejezné ki – jegyezte meg egy lábjegyzetben – az etnocidium is, ami a görög *ethnos* (nép) és a latin *cide* (ölés) összetétele”; *ugyanott*. A két fogalom (genocidium, etnocidium) jelentése később jelentősen elvált egymástól. A szóösszetétel második fele egyébként azért találó, mert nem pusztán valakinek a megölésére (*occidere*), hanem a *caede* (meggyilkolni) szóval való kapcsolat – vö. *caeder* (mészárlás) – révén lemészárlására is utal.

sem, az itt nem tárgyalható – Rousseau-Portalis doktrínának nevezte: „A genocídium a Rousseau-Portalis doktrína ellentéte, amit [ti. e doktrínát] úgy lehet tekinteni, mint ami benne rejlik a hágai egyezményekben (*Hague Regulations*)”,³⁰ vagyis az ún. nemzetközi hadijogban. Németország azonban – hangsúlyozta Lemkin 1944-ben – nem ezt a doktrínát követte, hanem „totális háborút” folytatott, amelyben az *ellenség a másik nép*, s nem a másik állam. Már ebben a műben kifejtette, hogy a genocídium nem egy-egy elszigetelt gyilkosságot vagy alkalmi kegyetlenkedést jelent, hanem különböző magatartások összehangolt tervét, mely valamely nép alapvető létfeltételeinek felszámolására irányul azzal a céllal, hogy magát a népcsoportot semmisítse meg.

Rafał (Raphaël, Raphael) Lemkin egyébként a társadalom- és jogtudományok ikonikus, ám olykor ellentmondásosan megítélt alakja. Az egykor Lengyelországhoz tartozó, ma Litvánia területén található Wawkavysk melletti (s a népirtások történetéből jól ismert Białystoktól mintegy száz km-re található) Bezwodeneben született 1900-ban, egy tanyán, gazdálkodó zsidó szülők gyermekeként. Alapszintű tanulmányait magánúton végezte (lényegében édesanyja tanította), majd Lembergben tanult. Kilenc nyelven beszélt, tizennégy nyelven olvasott. Egyetemi tanulmányait részben Lembergben (itt jogot és nyelvtudományt tanult), részben Heidelbergben (itt filozófiát hallgatott), részben pedig Varsóban végezte (ahol jogtudományt tanult). 1929-től városi ügyészként dolgozott Varsóban, később (a kodifikációs bizottság titkáráként) részt vett a lengyel büntető törvénykönyv kidolgozásában, majd képviselte Lengyelországot a Népszövetség ülésein. Egyik felszólalásában már az 1930-as években elítélte az örmény népirtást. Pozíciójáról a lengyel külügyminiszter bírálatainak hatására lemondott, ezután ügyvédként dolgozott és tanított a varsói szabadegyetemen. 1939-ben a lengyel hadsereg tagjaként megsebesült, és német fogságba esett, de Litvánián keresztül Svédor-

---

³⁰ Lemkin: *idézett mű* (1944/2005), 80. A doktrína – teszem hozzá – onnan kapta a nevét, hogy a francia tengerjogi bíróság megnyitásakor (1801) a Napoleon által államtanácsossá kinevezett magánjogász-ügyvéd, Jean-Étienne-Marie Portalis olyan beszédet mondott, amelyben Rousseau *Társadalmi szerződésének* egy sajátos olvasatát nyújtotta. Rousseau szerint a háború államok, s nem a népek közötti viszony, s ezért a magánpolgárok mint egyének nem egymás ellenségei és nem hadviselő felek. Ez azt a különös feltételezést is jelenti, hogy a háborúkat államok ellen, s nem azok népessége ellen indítják.

szágba sikerült menekülnie (1940), ahol egy ideig a stockholmi egyetemen tanított, onnan pedig az Egyesült Államokba emigrált (1941). Ott a Duke Egyetemen, a Virginia Egyetemen és egy katonai iskolában tanított; ekkor (1944) írta fő művét. 1943-tól az amerikai kormány tanácsadója volt. Családjának nagy része a Holokauszt áldozata lett; a háború után nem tért vissza Európába. 1948-tól büntetőjogot tanított a Yale Egyetemen. 1959-ben halt meg New York-i lakásában, szívinfarktus következtében.³¹

A róla alkotott ellentmondásos vélemények már életét is jellemezték: hét alkalommal terjesztették elő Béke Nobel-díjra, de sosem kapta meg, s elsősorban zsidó szervezetek ismerték el munkájának jelentőségét. Viszonylag elszigetelten, már-már elfeledve halt meg. Lengyelországban, ahol őrzik emlékét, különös módon viszonyulnak zsidóságához, amivel olykor nem tudtak vagy nem akartak mit kezdeni.³² Lemkinnek vitathatatlanul döntő szerepe volt az ENSZ genocídium egyezménye szövegének kidolgozásában, azaz beírta magát a nemzetközi jog történetébe, a nemzetközi jogászok azonban – szemben a *genocide studies* művelőivel, akik szinte bírálhatatlan idolként tekintenek rá – csendesen háttérbe szorítják. Ennek egyik jele, hogy a nemzetközi jogi tankönyvek kissé mostohán bánnak vele.³³

---

³¹ Életéről lásd Irvin-Erickson, Douglas: *Raphael Lemkin and the Concept of Genocide*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania Studies in Human Rights, 2016. 17–230. és Schaller, Dominik J. – Zimmerer, Jürgen: Introduction. In: *The Origins of Genocide: Raphael Lemkin as a Historian of Mass Violence*. Szerk.: Schaller, Dominik J. – Zimmerer, Jürgen. London, Routledge, 2013. 3–9.

³² A varsói lakásánál elhelyezett emléktábla 2005-ös avatásán például – mely „nemzetközileg elismert kiváló lengyel jogászként és tudósként” identifikálja őt – Adam Daniel Rotfeld kutató-diplomata, egykori lengyel külügyminiszter hivatalos ünnepi beszédében meg sem említette zsidó származását; vö. Moses, A. Dirk: Raphael Lemkin, culture, and the concept of genocide. In: *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Szerk.: Donald Bloxham – A. Dirk Moses. Oxford, Oxford University Press, 2010. 20. Életművének értékeléséről lásd *ugyanott*, 19–38.

³³ Néhány példa. Nagy Károly kiváló tankönyve (*Nemzetközi jog*. Budapest, Püski, 1999.) a genocídiumot tárgyalva (314–315.) meg sem említi a nevét. A Kende-Nagy-Sonnevend-Valki féle tankönyv (*Nemzetközi jog*. Szerk.: Kende Tamás, Nagy Boldizsár, Sonnevend Pál, Valki László. Budapest, Wolters Kluwer, 2014) – borítójának népirtásra és menekülésre utaló illusztrációja ellenére – ezt pusztán egyetlen alkalommal teszi. Shaw tankönyve (Shaw, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. Budapest, Osiris, 2001.) ugyancsak hallgat róla, bár egy eldugott lábjegyzetben

A genocídium tilalma nem lett ugyan azonnal a nemzetközi egyezmények része, de a fogalom viszonylag gyorsan elterjedt. Olykor használták már a nürnbergi perben és az ahhoz kapcsolódó háború utáni perekben is. Szerepelt például a főbűnösök ellen megfogalmazott vádiratban. A vádlottak – fogalmazott a vádirat – „szándékos és szisztematikus *genocídiumot* hajtottak végre bizonyos megszállt területeken a polgári népességben, vagyis faji és nemzeti csoportokat pusztítottak el, azért, hogy megsemmisítsék az emberek egy meghatározott fajtáját, osztályát, egy meghatározott nemzeti, faji, vagy vallásos csoportot, különösen a zsidókat, a cigányokat, a lengyeleket és másokat.”³⁴ A második francia főügyész, Auguste Champetier de Ribes így fogalmazott: az elkövetett cselekmény „olyan szörnyűséges és a kereszténység korától a hitlerizmus születéséig terjedő időben olyannyira elgondolhatatlan bűncselekmény, hogy egy új szót – »genocídium« – kellett alkotni rá, s dokumentumokat és tanúvallomásokat kellett összegyűjteni, hogy hihető legyen.”³⁵ Az egyik brit ügyész, Sir David *Maxwell-Fyfe* arra figyelmeztette az 1932 és 1938 között külügyminiszterként, 1939 és 1945 között a Cseh–Morva Protektorátus birodalmi kormányzójaként tevékenykedett Konstantin von Neurathot, hogy genocídiummal vádolják, ami „faji és nemzeti csoportok megsemmisítése, vagy – amint az Lemkin professzor közismert könyvében áll – »különböző intézkedések arra vonatkozó összehangolt terve, hogy megszüntessék a nemzeti csoportok életének alapvető feltételeit, maguknak e csoportoknak a megsemmisítését célózva«.”³⁶ Használta a kifejezést az ún. Einsatzgruppen-per magyar származású amerikai ügyésze, Ben Ferencz is, aki 1947-ben a vádbeszédben így fogalmazott: „A náci doktrína elsődleges eszköze

---

(192. 78. lj.) utal főművére. Nem jobb a helyzet a monografikus szakirodalomban sem; Matti Koskenniemi történeti elemzése például (Koskenniemi, Matti: *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002) nem beszél róla. A példák tovább is sorolhatók.

³⁴ *Nuremberg Trial Proceedings*. 1. kötet. Harmadik vádpont – Háborús bűncselekmények. VIII/A. Interneten hozzáférhető: www.avalon.law.yale.edu/imt/count3.asp.

³⁵ *Ugyanott*, 19. kötet (1946. július 29.) Interneten hozzáférhető: <http://avalon.law.yale.edu/imt/07-29-46.asp>.

³⁶ *Ugyanott*, 17. kötet, 61. (David *Maxwell-Fyfe* egyébként az angol főügyész, Hartley Shawcross helyettese volt, aki Göring kihallgatása kapcsán feltett keresztkérdéseivel írta be magát a nemzetközi büntetőjog korai történetébe.)

a genocídium, az emberi lények egész csoportjainak megsemmisítése volt.”³⁷

Sokan, közöttük maga Lemkin is úgy ítélték meg, hogy „a Nürnbergi per során előterjesztett bizonyítékok teljesen alátámasztották a genocídium fogalmát”,³⁸ de sajnálatosnak tartották, hogy az – mivel nem volt része a Londoni Egyezménynek – nem lehetett az 1946. szeptember 30-án és október 1-jén kihirdetett ítéletek jogi alapja.³⁹ „Amikor Nürnbergben láttam – emlékezett vissza Henry T. King, a nürnbergi perben tevékenykedő amerikai ügyészek egyike egy 2007-es konferencián –, Lemkin nagyon fel volt dűlva. Aggasztotta, hogy a Nemzetközi Katonai Törvényszék döntése nem ment elég messzire a népirtással kapcsolatban. Ez azért volt, mert a Törvényszék a háború idejére [1938. szeptember 1. utánra] korlátozta a népirtás fogalmát, nem foglalkozott a béke idején elkövetett népirtással.” Egyetlen vádlott bűnösségét sem mondták ki azon az alapon, hogy népirtást követett el. A Nemzetközi Katonai Törvényszék egyébként a Nürnbergi pert lezáró 256 oldalas ítéletében csupán 3 oldalon tárgyalta a zsidók kiirtását, s több jeltől is arra lehetett következtetni, hogy a perben „nem a zsidóságot tekintették a nemzetiszocializmus fő áldozatának”.⁴⁰

Ilyen körülmények között nem csoda, ha a születő, illetve újjászülető nemzetközi szervezetek diskurzusaiban a népirtás tilalmának meghatározása és elkövetőinek megbüntetése továbbra is aktuális maradt. Az ENSZ Közgyűlésének 96(I) határozata – melyet a Nürnbergi Törvényszék statútumában elismert „nemzetközi jogi elvek” megerősítéséről szóló 95(I) számú határozatot követően, azzal azonos napon (1946. december 11-én) fogadtak el – elítélte azt.⁴¹ A határozat a genocídiumot így határozta meg:

---

³⁷ Benjamin Berell [Ben] Ferencz vádbeszéde az *United States vs. Ohlendorf* ügyben [az ún. Einsatzgruppen-perben], 1947. szeptember 29-én. A per anyaga elérhető: <https://www.legal-tools.org/en/doc/74e839/>.

³⁸ Lemkin, Rapael: Genocide as a Crime in International Law. *American Journal of International Law*. 41. évf. 1947. 147.

³⁹ Remarks of Henry T. King, Jr., 2007; idézi Schabas, William A.: *The Law and Genocide*. In: *The Oxford Handbook of Genocide Studies, idézett kiadás (2010)*, 127.

⁴⁰ Barth Boris: *Genocid. Völkermord im 20. Jahrhundert. Geschichte. Theorien. Kontroversen*. München, C. H. Beck, 2006. 13.

⁴¹ United Nations General Assembly (1946) Resolutions 96(1) 55th Plenary Meeting 11 December. Interneten elérhető:

„A genocídium egész embercsoportok létezéshez való jogának tagadása, amint az emberölés (*homicidium*) az egyén élethez való jogának tagadása. A létezéshez való jog ilyen megtagadása megrázza az emberiség lelkiismeretét, hatalmas veszteségeket jelent számára, mivel e csoportok kulturális és egyéb téren hozzájárulnak értékeihez, s ezért a népirtás ellentétes az erkölcsi törvénnyel, s az Egyesült Nemzetek szellemével és céljaival.” A határozat mindehhez hozzátette: „A népirtás bűncselekményének számos ilyen esete történt meg, amikor faji, vallási, politikai vagy egyéb csoportokat részben vagy egészben elpusztítottak. A genocídium bűncselekményének megbüntetése nemzetközi feladat.”⁴²

A határozat felszólította a tagállamokat „e bűncselekmény megelőzésére és megbüntetésére szolgáló törvények megalkotására”, egyben nemzetközi együttműködést is ajánlva számukra. Egyben megbízta az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsát a kérdés tanulmányozásával és egy egyezménytervezet összeállításával. E tanács – miután a Közgyűlés 1947. november 23-án „nemzetközi bűncselekménynek” mondta ki a genocídiumot – egy hét tagállam (többek között Kína és a Szovjetunió) képviselőiből álló *ad hoc* bizottságot küldött ki az egyezménytervezet elkészítésére. A tervezet alapját jelentő szöveget három tudós – Lemkin mellett a nemzetközi büntetőbíróóság felállításáért küzdő francia Henri Donnedieu de Vabres és a román Vespasian Pella – készítette, s azt megtárgyalta az ENSZ Genfben ülésező Emberi Jogi Bizottsága is.⁴³ Amikor azonban előterjesztették az *ad hoc* bizottság ülésére, ott a Szovjetunió képviselője nem fogadta el. Készült még egy főtitkári tervezet is (valójában kommentár),⁴⁴ ami ugyancsak különböző kompromisszumokat tükrözött. Egy év alatt azonban az egyezmény-szöveg – az eredeti ter-

---

<http://www.un.org/documents/ga/res/1/ares1.htm>.

⁴² *Úgyanott*.

⁴³ Vö. Hajdú Béla: A genocídium kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*. 3. évf. [új folyam] 1948/19–20. szám, 378–379. A szöveget közli Csánk Béla: Genocidium. *Jogtudományi Közlöny*. 4. évf. [új folyam] 1949/1–2. szám, (25–31) 26–28. A tervezet – ma – legfeltűnőbb eleme a „fizikai” és „biológiai” genocídium, illetőleg a „kulturális genocídium” megkülönböztetése, sőt az utóbbi részletesen megfogalmazott tényállás-szövegben való tilalma. Erre később visszatérek.

⁴⁴ Draft Convention on the Crimes of Genocide, U.N. ESCOR, 5th Sess., U.N. Doc. E/447 (1947) 26–28. oldal, elérhető:

https://digitallibrary.un.org/record/611058/files/E_447-EN.pdf .

vezetek kisebb-nagyobb módosulásai mellett – végül is a Közgyűlés elé került.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlése 1948. december 9-én – a Holokauszt eleven emléke, és nem kis mértékben Raphaël Lemkin erőfeszítései nyomán – elfogadta a *Népirtás büntetetének megelőzéséről és büntetéséről szóló egyezményt*, más néven a genocídium egyezményt. Ebben az azt aláíró államok „megelőzendő és büntetendő” nemzetközi büntettként határozták meg a népirtást. Az Egyezmény által definiált népirtás-fogalmat a magyar jog teljes egészében átvette, az jelenleg is része Büntető Törvénykönyvünknek. Az Egyezmény II. cikke (illetőleg az azt pontosan követő, a ma hatályos Btk-t megállapító törvény) szerint

népirtást követ el, aki „valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges megsemmisítése céljából

- (a) a csoport tagjait megöli,
- (b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelmet okoz,
- (c) a csoportot olyan életfeltételek közé kényszeríti, amelyek azt vagy annak egyes tagjait pusztulással fenyegetik,
- (d) olyan intézkedést tesz, amelynek célja a csoporton belül a születések meggátolása,
- (e) a csoporthoz tartozó gyermekeket más csoportba elhurcolja”⁴⁵.

Az egyezmény preambulumból és szövegéből, valamint az azt Magyarországon kihirdető törvényerejű rendeletből érdemes itt külön is felidézni (hiszen a Btk szövege ezeket ma már nem tartalmazza), hogy „a népirtás függetlenül attól, hogy békében vagy háborúban követik el, a *nemzetközi jogba ütköző* bűncselekmény”, hogy nemcsak az azt jelentő cselekmények elkövetése vagy előkészülete bűncselekmény, hanem az azok elkövetésére irányuló „szövetkezés”, az azokra való „közvetlen és nyilvános felbujtás”, elkövetésük kísérlete, valamint az azokban való bűnrészesség is; továbbá hogy az eze-

---

⁴⁵ Lásd *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, II. cikk, valamint (a jelenleg hatályos jogban) a Büntető Törvénykönyvet megállapító 2012. évi C. törvény 142. § (1)–(2) bekezdés. E büntett elkövetője a mai Btk. szerint „tíz évtől húsz évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel”, *előkészület* esetén két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

ket elkövető személyek attól függetlenül esnek büntetés alá, „hogy államvezetők, hivatalos vagy magánszemélyek.”⁴⁶

Az 1948-as Egyezmény elfogadásakor felvetődött az *egyetemes joghatóság kérdése* is. A genocídium egyezmény – mint oly sok más kérdést – ezt is kissé ellentmondásosan oldotta meg – jelen esetben azzal, hogy elválasztotta a genocídiumot elkövető egyének és államok felelősségre vonását. A VI. cikk szerint a szóban forgó bűncselekmények elkövetésével vádolt *személyek* felett azon állam illetékes bírósága ítélekedik, melynek területén a cselekményt elkövették, vagy egy *olyan nemzetközi büntető bíróság*, amelynek joghatóságát a felek magukra nézve elismerték. Ezzel összefüggésben a hazai szakirodalom így fogalmaz: „a nemzetközi büntetőbíróság létrehozását már a genocídium egyezmény VI. cikke is előírta.”⁴⁷ Egy ilyen bíróságot azonban sem ez az egyezmény, sem az ENSZ a következő négy és fél évtizedben nem hozott létre. A IX. cikk azt jelzi, hogy az ENSZ – elutasítva egyébként India, Kuba és Panama erre vonatkozó javaslatát – óvakodott az egyetemes joghatóság rögzítésétől, de azt elfogadta, hogy „a szerződő felek közötti, az egyezmény értelmezéséből, alkalmazásából vagy végrehajtásából adódó vitákat, ideértve azokat is, amelyek valamely *államnak* a népiértésért ... való *felelősségére* vonatkoznak, a vitában résztvevő bármely fél kérelmére a Nemzetközi Bíróság elé kell bocsátani”. (Ezzel kapcsolatban a Magyar Népköztársaság a csatlakozáskor fenntartással élt.)

Ez utóbbi rendelkezés alkalmazására először akkor került sor – egy nem büntetőjogi, hanem az állam felelősségét firtató nemzetközi jogi kérdésben –, amikor Bosznia-Hercegovina „bepereelte” Szerbiát a hágai Nemzetközi Bíróságon a genocídium egyezmény megsértése miatt azért, mert az – Bosznia-Hercegovina állítása szerint – az egyezményben meghatározott cselekmények elkövetésére bujtotta fel a boszniai szerbeket, szövetkezett velük azok elkövetésére, mi több, e cselekményeket az általa ellenőrzött személyek vagy az ő szerveinek minősülő szervezetek követték el. Szerbia (az 1993-ban beadott keresetben eredetileg még Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, a per idején Szerbia és Montenegró Államközössége, az ítélethirdetés ide-

---

⁴⁶ Genocídium egyezmény, preambulumban, valamint I., III és IV. cikk.

⁴⁷ Vö. Kovács Péter: Nemzetközi büntetőbíráskodás. *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Szerk.: Jakab András – Fekete Balázs. <http://jtoten.hu/szocikk/nemzetkozi-buntetobiraskodas> (2018). 19.

jén aztán Szerb Köztársaság) úgymond megszegte nemzetközi kötelezettségét, mert nem akadályozta meg a srebrenicai vérengzést.⁴⁸ A 14 évig tartó perben a döntés közvetlen előzménye az volt, hogy az ICTY (a jugoszláviai háborúk során elkövetett bűncselekményeket elbíráló büntető bíróság, melyről később írok) ítéletében megállapította: bizonyos személyek az egykori Jugoszlávia felbomlásával összefüggő háborúk során népirtást követtek el.⁴⁹

A 2006-ban meghozott ítélet meglehetősen bonyolult, sokrétű (sokféle hatással járó), bizonyos részeiben pedig rejtélyesen kétértelmű volt. A Nemzetközi Bíróság megállapította, hogy Bosznia-Hercegovinában, mindenekelőtt Srebrenicában és környékén 1995-ben népirtás történt, de Szerbia nem követett el népirtást, nem szövetkezett arra, nem bujtott fel annak elkövetésére, s nem is volt bűnrészes benne. Ugyanakkor az ítélet szerint Szerbia megsértette a népirtás megelőzésére vonatkozó kötelezettségét, mert nem tett eleget a Bíróság által még 1993-ban elrendelt ideiglenes intézkedéseknek azaz, hogy a szerb hatóságok nem fogantatosítottak „minden tőlük telhető” lehetséges lépést az 1995-ben történt srebrenicai vérengzés (az ítélet szóhasználata szerint az akkor zajló „tragikus események”) megelőzése érdekében, illetve a népirtás elkövetésével vádolt Ratko Mladić hágai törvényszék számára történő kiadásának elmulasztásával vétett a genocídium egyezményből fakadó szerződéses kötelezettsége ellen.

A jogi fogalom elfogadottá válása

A genocídium egyezmény tehát 1948-ban megszületett, 1951-ben (kilencven nappal a huszadik állam ratifikációja után) hatályba lépett, s az egyes államok lassanként egyre szélesebb körben ratifikálták. Jelenleg 149 részes állama van. A magyar állam 1952. január 7-én csatlakozott hozzá, s az Magyarországra nézve 1952. április 6-án lépett hatályba. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1955-ben, az 1955. évi 16. törvényerejű rendelettel hirdette ki. Az Amerikai Egye-

---

⁴⁸ Lásd *Case concerning Application of Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). 2007. február 26i ítélet. International Court of Justice, Report. 2007. 921. szám, 47–240.

⁴⁹ *Ugyanott* 165., egyebek mellett a Blagojević ügyre utalva.

sült Államok – itt hely hiányában nem részletezhető okok⁵⁰ miatt – csak negyven év múltán, 1988-ban csatlakozott hozzá. Az egyezményt számos állam átültette a belső jogába; mint említettem, egyesek bizonyos módosításokkal. A francia és a kanadai Büntető Törvénykönyv például nem követte a védett csoportok „nemzeti, etnikai, faji vagy vallási” jelzők szerinti meghatározását. A franciák úgy fogalmaztak, hogy a népirtás „bármely önkényes kritérium alapján” meghatározott csoport elpusztítása, stb., a kanadaiak pedig úgy, hogy törvényük „a nemzetközi szokásjogban” meghatározott csoportok elleni cselekedeteket bünteti.⁵¹

Az egyezmény, bíróság előtt zajló jogi eljárásban való alkalmazására – leszámítva a hágai Nemzetközi Bíróságnak az egyezményhez fűzött fenntartások kérdése kapcsán hozott tanácsadó véleményéhez vezető 1951-es eljárást⁵² – sokáig nem került sor. Az első büntetőügy, ahol alkalmazása komolyan felvetődött, az Eichmann-per (1961) volt; e lehetőséggel kapcsolatban azonban alkalmazása esetén számos jogi bonyodalommal kellett volna szembenézni.⁵³ Az első mindjárt az volt, hogy bár Izrael 1950-ben csatlakozott az egyezményhez, ám aszerint Eichmann felett azon állam bíróságának kellett volna ítékeznie, amelynek a területén a cselekményeit elkövette. Így aztán az eljárás alapja Izrael állam 1950. évi Náci és náci-kollaboráns (büntető) törvénye volt, amelynek első része azokat rendelte büntetni, akik a nemzetiszocialista rezsim időszakában „zsidó nép elleni”, „emberiesség elleni” vagy „háborús bűncselekményeket” követtek el. Az izraeli törvény a zsidó nép elleni bűncselekmények elkövetési magatartásainak nagy részét szinte szó szerint a genocídium egyezmény alapján határozta meg. E bűncselekményt az követi el – fogalmazott a törvény –, aki „(1) zsidókat megöl, (2) zsi-

---

⁵⁰ Lásd ezekről a lehető legrövidebben Kuper, Leo: The United States ratifies the Genocide Convention [1989]. In: *History and Sociology of Genocide... id. kiadás* (1990), 422–425.

⁵¹ Lásd *Code Pénal* [Franciaország], 211. szakasz, 1., valamint *Crimes against Humanity and War Crimes* [Kanada] 19. c. 4. pont.

⁵² Lásd erről Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Advisory Opinion, May 28. 1951. *International Court of Justice Reports*. 1951. 59. szám, 15–58. Elérhető az interneten: <http://www.icj-cij.org/en/case/12>.

⁵³ Ezek korabeli tárgyalását lásd Baade, Hans W.: The Eichmann Trial. Some Legal Aspects. *Duke Law Journal*. 1961. 400–420.

dók számára súlyos testi vagy lelki sérelmet okoz, (3) zsidókat olyan életfeltételek közé kényszerít, amelyek őket pusztulással fenyegetik, (4) olyan intézkedést tesz, amelynek célja a születések meggátolása a zsidók körében, (5) zsidó gyermekeket más nemzeti vagy vallási csoportba elhurcol, (6) zsidó vallásos vagy kulturális értékeket lerombol vagy megszejtelenít, (7) zsidók ellen gyűlöletet kelt.”⁵⁴ Mint látható a hét magatartás közül az első öt meghatározása a genocídium egyezményt követi.

A vádirat szerint Eichmann nem népirtással, hanem – egyebek mellett – „zsidó nép elleni” és „emberiség elleni” bűncselekményekkel vádolták, az utóbbi esetében ügyelve arra is, hogy azt ne csak zsidók, hanem lengyelek, csehek, szlávok, cigányok ellen elkövetett cselekedetek alapján tegyék (a 15 vádpont egyike például a lidicei mészárlás után életben maradt cseh gyermekek legyilkoltatása volt). A jeruzsálemi bíróság végig ügyelt arra is, hogy Eichmann felelősségre vonásából ne legyen egy „zsidó nürnbergi per”, s nagy hangsúlyt helyeztek annak felmutatására, hogy a létező és az elismert jog alkalmazásával vonják felelősségre az SS-Obersturmbannführert. Ennek érdekében sokszor hivatkoztak a Nemzetközi Katonai Törvényszék esetjogára, aminek elveit az ENSZ Közgyűlése is elfogadta, 1948-as genocídium egyezményre pedig úgy tekintettek, mint ami a nemzetközi szokásjog része lett.⁵⁵

⁵⁴ *Vö. Izrael 1950. évi 5710. törvényének 1(b) cikke.*

⁵⁵ Lásd erről Bazylar, Michael: *Holocaust, Genocide, and the Law. A Quest for Justice in a Post-Holocaust World.* Oxford University Press, 2017. 143. A per nemzetközi jogi jelentőségéről lásd Shabas, William: *The Contribution of the Eichmann Trial to International Law.* *Leiden Journal of International Law.* 26. évf. 2013. 667–677. A perről – a roppant nagy visszhangot kiváltott és rendszert hivatkozott Hannah Arendt-köteten (vö. Arendt, Hannah: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásról.* Ford.: Mesés Péter, Budapest, Osiris Kiadó, 2000; eredetileg 1963) túl – jogi jellegű elemzésként általában lásd Lipstadt, Deborah E.: *The Eichmann Trial.* New York, Schocken (Knopf Doubleday), 2011., korabeli híradásként Schön Dezső: *A jeruzsálemi per.* Tel-Aviv, Újkelet, 1963., történeti áttekintésként Hausner, Gideon: *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története.* Budapest, Európa, 1984. A per igazságtételi szerepéről és általános büntetőjog-elméleti kontextusáról vö. Bárd Károly: *Történelmi igazságtétel. Ötven évvel az Eichmann per után.* In: *Sapienti sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára.* Szerk.: Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett. Szeged [Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. 2012. Tom. 74.], 2012. 35–48.

A genocídium egyezmény végleges, átfogó és a joggyakorlatot is befolyásoló jelleggel az 1990-es években lett az élő nemzetközi büntetőjog része. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa által ekkor felállított két *ad hoc* nemzetközi büntetőbíróság – a volt Jugoszlávia területén elkövetett bűncselekményeket elbíráló nemzetközi törvényszék (ICTY, 1993) és Ruandában elkövetett súlyos bűncselekményeket elbíráló nemzetközi törvényszék (ICTR, 1994) – státútuma is bűncselekményként fogalmazta meg a népirtást. Ugyanezt tette az immár állandó Nemzetközi Büntetőbíróságot (ICC, 2002) létrehozó, 1998-ban elfogadott, majd 2002-ben hatályba lépett Római Egyezmény.⁵⁶ Sőt, a genocídium nemcsak széles körben elfogadott és alkalmazott nemzetközi bűncselekmény lett, de – szemben az emberiség elleni és a háborús (vagyis a hadviselés rendje elleni) bűncselekményekkel, amelyek dogmatikája és megszövegezése 1945 óta jelentősen megváltozott, s ez utóbbi státútumok már azok modernizált szövegváltozatait közölték – mindhárom említett státútumban az *eredeti*, 1948-as szövegezéssel szerepelt.

A joggyakorlatban az egyezményt először 1993-ban alkalmazták, amikor is a Nemzetközi Bíróság – az ICTY létrehozása előtt egy hónappal – két olyan ideiglenes intézkedést hozott, amelynek jogi alapja a genocídium egyezmény volt. Az első személy, akit az egyezmény alapján felelősségre vontak, egy egykori ruandai tanár és tanfelügyelő, később polgármester, Jean-Paul Akayesu volt, aki 1993/94-ben, a hutuk és tuszik közötti konfliktus idején Taba város vezetőjeként kétezer tuszi legyilkolásában játszott szerepet. Ezért a tanzániai Arushában működött (Ruandában irodát, Hágában pedig fellebbviteli tanácsot működtető) ICTR – mely egyébként már a Biztonsági Tanács indokolása szerint is azért jött létre, hogy bíróság elé állítsák a Ruanda területén „népirtást elkövető és a nemzetközi humanitárius jogot más módon komolyan megsértő” személyeket – 1998-ban, vagyis hatvan évvel a genocídium egyezmény aláírása után – élet-

---

⁵⁶ Lásd az ICTY státútum 4. cikkét, az ICTR státútum 2 cikkét és a Római Egyezmény (ICC státútum) 6. cikkét. Ezek a bűncselekmények meghatározását illetően eltérnek egymástól. A két BT határozat azért, mert a volt Jugoszláviában zajló fegyveres konfliktusok nemzetközi vagy nem-nemzetközi jellege kérdésében az államok nem voltak azonos véleményen (és ezért az ICTY esetén a nemzetközi és polgárháborús összefüggésekben egyaránt értelmezhető cselekményeket sorolták fel), abban viszont egyetértettek, hogy Ruandában polgárháború zajlott.

fogytig tartó börtönbüntetésre ítélte.⁵⁷ Az ICTR az általa elbírált mintegy 80 ügy csaknem felében megállapította népirtás elkövetését, ami nem is csoda, hiszen az ellenségeskedés 100 napja alatt legkevesebb fél millió embert öltek meg (többnyire macsétákkal és kézi-fegyverekkel, sokszor olyanok, akik személyesen ismerték az áldozatokat: szomszédok, munkatársak, rokonok)⁵⁸ és csaknem 2 millióan menekültek el otthonukból. A népirtásban jelentős szerepet játszott a média is.⁵⁹

Az 1993-tól 2017-ig Hágában működött (érdemi ítélkező tevékenységet 1999-től kifejtett) ICTY ugyancsak több ex-jugoszláv ügyben megállapította a genocídium büntetéként az elkövetését. A legismertebb „népirtási ügyekben” (így a Krstić-, Jelisić- Tadić-, Popović-, Krajišnik-, Karadžić-, Mladić-, Talić- és Tolimir-ügyben stb.), valamint azon ügyekben, ahol a genocídium kérdése legalábbis felvetődött (Đorđević-, Pandurević-, Vuković-ügyek, s a per közben meghalt vádlottak ügyeit is ide sorolva: a Milošević- és a Kovacević-ügyek) a szakértők e bíróság esetén is egy részletes esetjog kialakulását jelezték.⁶⁰ A Drago Nikolić és a Radoslav Kristić ellen emelt

---

⁵⁷ Az ügy rövid leírását lásd *Dictionary of Genocide*. Szerk.: Bartrop, Paul R. – Totten, Samuel. Santa Barbara, Cal., ABC-Clío 2007. 2. kötet, 6. Az ügy azért is a nemzetközi érdeklődés középpontjába került, mert a bíróság a népirtás vádját részben a szexuális abúzus alapján tartotta megállapíthatónak, pontosabban a nemi erőszakot a népirtás elkövetését is megvalósítható bűncselekménynek minősítette. Az ügy teljes dokumentációja elérhető a <http://unictr.unmict.org> internetes címen. (Mivel az ICTR 2015. december 31-én befejezte tevékenységét; döntései és ügyei az ENSZ „International Residual Mechanism for Criminal Tribunals” honlapján – <http://www.unmict.org> – vagy annak az egykori ICTR-részén – <http://unictr.unmict.org> – érhetők el.)

⁵⁸ A bíróság esetjogát illetően lásd *Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda*. New York, Human Rights Watch, 2010. 15–81.

⁵⁹ Lásd erről Jeney Petra – Sebők Endre: Médiagenocídium. *Fundamentum*. 2004/1. szám, 162–168.

⁶⁰ Az ICTY joggyakorlótól általános összefoglaló és áttekintés *International Criminal Law. Developments in the Case Law of the ICTY*. Szerk.: Boas, Gideon – Schabas, William. Martinus Nijhoff Publishers, 2003.; a hazai szakirodalmából lásd Kirs Eszter: Népirtás az ICTY nagyjótója alatt. In: *Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szerk.: Blutmann László. Acta Universitatis Szegediensis Szeged 2014. 303–311. Korábbi elemzés *Die Weiterentwicklung des humanitären Völkerrechts durch die Strafgerichtshöfe für das ehemalige Jugoslawien und Ruanda zur Bedeutung von internationalen*

vádak a népirtás elkövetésén túl az arra való felbujtás és az abban való bűnrészesség tilalmát is a joggyakorlat részévé tették. A 2000-es évektől több népirtási ügyben párhuzamos joghatóságként nemzeti bíróságok is eljárak: Nikola Jorgić ügyében például német, Duško Cvjetković ügyében pedig osztrák bíróság ítélezett, sőt az is előfordult, hogy a Srebrenicánál híresen kétes szerepet játszó holland békefenntartók három tisztjét vádolták egy holland bíróság előtt, többek között népirtással is. Amint azt a Tadić-ügy, a boszniai *Lasva* folyó völgyéről *elnevezett* ügy (Anto Furundžija ügye), a három vádlott ellen indult ún. Mucić-ügy, valamint a Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač és Zoran Vuković ellen indított ún. Kunarac-ügy mutatta, a nők és férfiak elleni nemi erőszak, illetőleg a nők szexuális rabszolgasorba kényszerítése az ICTY szerint is a genocídium egyik elkövetési módja lett.

Ezzel szemben meglepő, hogy a jelenleg 123 állam által elfogadott, ugyancsak Hágában székelő állandó Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) előtt eddig egy esetben vádoltak meg valakit – az emberiség elleni és háborús bűncselekményen túl – népirtással is. Nevezetesen Omar Hassan Ahmad al-Bashirt, Szudán jelenlegi elnökét, 2009-ben, azzal, hogy ő irányította a darfúri tömeggyilkosságok kivitelezését. A 2010-es elfogatóparancs szerint azért tett bizonyos dolgokat, hogy „megsemmisítse a fúr, maszalit és zaghawa etnikai csoportokat”, s ezért „büntetőjogi felelősség terheli mint közvetett tettest vagy közvetett társtettest... a következő bűnökért: (a) népirtás emberöléssel, (b) népirtás súlyos testi vagy lelki sérelem okozásával és (c) népirtás olyan életfeltételek közé kényszerítéssel, amelyek pusztulással fenyegetnek”.⁶¹ Az illető – a vád és az elfogatóparancs ellenére – ma is szabadlábban van.

Gerichtsentcheidungen als Rechtsquelle des Völkerstrafrechts. Berlin, Berliner Wissenschaftlicher Verlag, 2005. Érdekeség, hogy az 1990-es években zajlott és a 2000-es évek első (és részben második) évtizedében elbírált népirtások nyomán újabban megjelent a „genocídium-tagadás” bűncselekménye is. Egy svájci bíróság az erre vonatkozó nemzeti jogszabály alapján 2016-ban felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte Donatello Poggi svájci politikust két olasz nyelvű újságban megjelent cikk miatt.

⁶¹ Vö. Second Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir, No. ICC-02/05-01/09. 2010. július 12., elérhető: <http://www.icc-cpi.int>. A darfúri tömeggyilkosság népirtásként való értékelése mindmáig viták tárgya; egyesek szerint a „felkelés” és a „leszámolás” megfelelőbb fogalmak; a többségi vélemény azonban ma már egyértelműen népirtást emleget. A kérdésről lásd Biedermann Zsu-

Ennek ellenére, az ICTY és a nemzeti bíróságok tevékenysége alapján megállapítható, hogy a genocídium a 2000-es évek első és második évtizedében a nemzetközi büntetőjogi joggyakorlat része lett.

A fogalom tartalma és ellentmondásai

A jogi genocídium-fogalom dogmatikai szerkezete első pillantásra viszonylag egyszerűnek tűnik, látni fogjuk azonban, hogy az körántsem probléma nélküli. A nehézségek egy része abból származik, hogy elkövetésének megállapításához két alapfeltételnek kell teljesülnie,⁶² de azt, hogy teljesült-e valamelyik, csak a másakra tekintettel lévő értelmezéssel lehet megmondani.

Az ún. *tárgyi oldalon* népirtás elkövetése miatt bizonyos *magatartások* tanúsítása büntetendő, melyek jelentős része a legtöbb modern jogrendszerben már önmagában is bűncselekmény. Ilyen az emberölés és a súlyos testi sértés bántalmazással, vagy a testi sértést is magában foglaló lelki sérelem okozása. Ilyen továbbá egy csoportnak a pusztulással fenyegető életkörülmények közé kényszerítése, ami magába foglalhatja a személyi szabadság megsértését, a kényszerítést és a kényszerszolgálatot is, de megvalósulhat más úton is; például a fertőzésmentes ivóvíz megvonásával vagy az orvosi ellátás lehetetlenné tételével. E körbe tartozik a gyermekek elhurcolása más csoportba, valamint a születések meggátolása érdekében tett bármilyen intézkedés, például kényszersterilizáció, kényszerabortusz, a csoporton belüli gyermeknemzés megakadályozását célzó házassági

---

zsánna: *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban. A konfliktusok gazdasági vetülete*. Pécs, Publikon, 2015., valamint e kiadvány előzménye (Biedermann Zsuzsánna: *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban – Ajánlások a megelőzésre*. PhD-értekezés [gépírat]. Budapest, Corvinus Egyetem, 2013). Lásd még Totten, Samuel: *Genocide in Darfur, Sudan*. In: *Centuries of Genocide. Essays and Eyewitness Accounts*. Szerk. Totten, Samuel – Parsons, William. London, Routledge, 2013. 513–577.

⁶² A tényállási elemekről részletesebben lásd Kirs Eszter: *A népirtás büntetvényének nemzetközi jogi szabályozása*. In: *Doktoranduszok Fóruma. 2003. november 6.* Miskolc, Novotni Alapítvány, 2003, 149–153. és Sántha Ferenc: *The crime of genocide and subjective elements of the crime in Hungarian Criminal Law*. In: *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium* (Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai, Tomus 15/2.) Szerk.: Szabó Miklós. Miskolc, Bibor Kiadó, 2014. 215–232.

tilalom, a férfiak és nők hosszú távú elválasztása. Az egyezmény II. cikk, illetőleg a magyar Btk. 142. § *b–d*) pontjaiban jelzett magatartásnak sokféle egyéb alakja is lehet; így háborús időkben az élelmi-szerszállítmányok leállítás, segélyek elkobzása, stb.; s az elvileg megvalósulhat mulasztással is, például a népirtás megelőzése érdekében szükséges intézkedések megtételének elmulasztásával is. Mint említettem a ruandai konfliktus és az egykori Jugoszlávia felbomlásával összefüggő háborúk idején elkövetett bűncselekmények elbírálása során ide sorolták a nőkkel, illetve bizonyos esetekben a férfiakkal szembeni szexuális abúzus számos módját is, mint amilyen a nemi erőszak, a megalázás, szexuális rabszolgaság és csonkítás. Mindent összevetve tehát nem feltétlenül kell embert ölni ahhoz, hogy valaki népirtást kövessen el, de a fenti cselekmények elkövetése esetén csak akkor lehet népirtásról beszélni, ha az alanyi oldalhoz tartozó „bűnös tudattal” hajtják végre azokat.

Az ún. *alanyi oldalon* a népirtás megállapításának az a feltétele, hogy a fenti cselekedeteket azzal a közvetlen szándékkal – azon cél képzetével – hajtsák végre, hogy teljesen vagy részlegesen megsemmisítsenek egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoportot. E közvetlen szándék, a magyar büntetőjog nyelvén néha „célzat”, nemcsak bizonyítási szempontból teszi nehezzé a genocídium miatti felelősségre vonást, hanem fogalmilag is: a célt ugyanis nehéz elhatárolni a motívumtól.⁶³ Kérdés lehet, hogy a csoport egy részének elpusztítása milyen feltételek mellett bizonyítja, már ha bizonyítja egyáltalán, a teljes csoport megsemmisítésére irányuló célt? Az ICTR és az ICTY joggyakorlata alapján *ilyen* következtetés elsősorban a bűncselekmények *ismétlődő* jellegéből (ismételje azt akár az elkövető, akár – egyéb feltételek, például szervezetség, stb. esetén – más), azaz rendszerességéből, valamint a támadások *módszerességéből* és *szervezettségéből* vonható le, de erre olykor a védett csoport alapvető értékei ellen irányuló (így a hozzá kötődő műemlékek elleni) támadások is alapot adhatnak. A szakirodalom (némileg meglepő) tétele, hogy népirtás büntette akár egy személy megölésével is megvalósít-

---

⁶³ „A motívum a célhoz sok tekintetben hasonlít, ezért elhatárolásuk csak elméletileg könnyű. Cél az az eredményképzet, amelynek elérésére törekszik az elkövető. A motívum pedig az, ami őt erre a cselekvésre készíti.” Vö. Balogh Ágnes – Tóth Mihály: *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris Kiadó, 2010. 17. §.

ható, amennyiben az kiegészül más vádlottak hasonló jellegű cselekményeivel.⁶⁴

Az ilyen és a hasonló nehézségek miatt az 1970-es és az 1980-as években – amikor is egyfelől határozott politikai vitakérdéssé vált az örmény népirtás (1915/17) török állam általi el nem ismerésének problémája, másfelől nyilvánvalóvá vált, hogy a II. világháború nem vetett véget az etnikai és politikai motívumokat követő mészárlásoknak (például a világ nyilvánossága elé kerültek a paraguayi achék közötti, a XX. század második felében történt atrocitások⁶⁵ és a kambodzsai vörös khmerek tömeggyilkosságai) – többen is kísérletet tettek az 1948-as szabályok felülvizsgálatára és a népirtás-fogalom újragondolására. Az előbbi az ENSZ különbizottságaiban zajlott, az utóbbi pedig a tudósok dolgozószobájában és az általuk megfogalmazott álláspontokat megvitató konferenciákon.

Az ENSZ két alkalommal is különbizottságot küldött ki a genocídium egyezmény értékelése, és – mivel nem tekintették azt hatékonyknak – továbbfejlesztése lehetőségének megvizsgálására. Az Emberi Jogi Bizottság ún. *diszkrimináció-elleni albizottsága 1973-ban a ruandai Nicodème Ruhashyankikót bízta meg egy speciális bizottság vezetésével.*⁶⁶ E bizottság jelentése azonban nem bizonyult sikeresnek, sőt meddő politikai vitákba torkollt. A vita azzal volt

⁶⁴ Vö. Sántha Ferenc: A népirtás bűncselekményének néhány problematikus kérdéséről. In: *Tanulmányok Dr. Dr. h. c. Horváth Tibor professor emeritus 80. születésnapja tiszteletére*. Miskolc, Miskolci Egyetem (Bűnügyi Tudományi Közlemények 8), 2007. (157–179) 167.

⁶⁵ A Paraguay területén őslakos achékat a XVII. század óta számos sérelem érte; a legutóbbi velük szembeni erőszakoskodásokra (elűzésükre, legyilkolásukra, gyermekeik „eladására”) az 1960-as és 1970-es években, Alfredo Stroessner katonai diktatúrája idején került. Ezeket többen, így például Mark Münzel német etnológus, genocídiumnak tekintették. Lásd erről Münzel, Mark: *The Ache Indians. Genocide in Paraguay*. Koppenhága, International Work Group for Indigenous Affairs, IWGIA Document 11, 1973. Lásd még Münzel, Mark: Genocídium, etnocídium és a néprajzkutatás. A kelet-paraguay-i achék. In: „*Primitív kultúrák, ősi hitek, modern genocídium. Politikai antropológiai és etnológiai forrástanulmányok*. Szerk.: A. Gergely András. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 2001. 7–21. Kevésbé ismert, hogy az achék képviselői egy argentin bíróságon 2014-ben genocídium miatt jogi eljárást kezdeményeztek.

⁶⁶ A Ruhashyankiko-jelentés alapját képező tanulmányt lásd Ruhashyankiko, Nicodème: *Study on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Study*. UN Economic and Social Council, 1978. 107.

kapcsolatos, hogy a törökök örményekkel szembeni népirtása a jelentés előzetes változatában még szerepelt a példák között, a végleges változathoz azonban hogy-hogynem „eltűnt”. A vitázó felek ennek okát keresve különböző feltételezésekkel éltek, s ennek következtében a Ruhashyankiko-jelentés vitája, bár azt formálisan elfogadták, a dolog érdemét tekintve kudarcba fulladt. Tíz évvel később egy angol vezető ügyvédet, az egyébként Orwell-rajongó Benjamin C. G. Whitakert kérték fel hasonló feladatra. Az 1983-as ún. Whitaker-jelentés számos javaslatot is megfogalmazott. Így bővíteni javasolta a védett csoportok körét, hogy körükbe tartozzanak a politikailag meghatározott csoportok is; büntetni javasolta az olyan intézkedések „szándékos elmulasztását”, amelyekkel megelőzhető lenne valamely népcsoport pusztulása; megfontolásra javasolta az „etnocídium”, az „ökocídium” és a „kulturális genocídium” fogalmának kidolgozását; felvetette egy „figyelmeztető rendszer” létrehozását, amely bizonyos előzetes jelek alapján prognosztizálhatná a konfliktusok a tömeggyilkossággá válásának valószínűségét; valamint egy „népirtásokkal foglalkozó nemzetközi testület” (*an international body to deal with genocide*) felállítását hozta szóba,⁶⁷ ami arra utal, hogy – egyébként a Ruhashyankiko-jelentéshez hasonlóan – nem vette el az univerzális joghatóság kérdését.⁶⁸ Mindent összevetve a felvetések nem hoztak változást – változáshoz csak az vezetett, amikor az 1990-es években újra egy európai országban, Boszniában, valamint azzal szinte egyidejűleg Ruhashyankiko hazájában, az afrikai Ruandában következett el népirtást. Az ezekre adott érdemi reakciókat – az ICTY 1993-as és a ICTR 1994-es felállítását, valamint a 1998-as Római Egyezményt – már említettem.

---

⁶⁷ Lásd Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities: *Revised and Updated Report on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. UN Document E/CN.4/Sub.2/ 1985/6, July 2, 1985. E bonyolult cím helyett *Whitaker-jelentés*ként szokás hivatkozni (az interneten is elérhető: <http://www.preventgenocide.org/prevent/UNdocs/whitaker/>). Az itt említett javaslatokat lásd a III.C.3. pontban.

⁶⁸ Az egyetemes joghatóságról a Whitaker-jelentéssel összefüggésben lásd Mitsue Inazumi: *Universal Jurisdiction in Modern International Law. Expansion of National Jurisdiction for Prosecuting Serious Crimes Under International Law*. h.n. [Utrecht], Intersentia, School of Human Rights Research, 2005. 72–75.

A népirtás-fogalom újragondolásának másik színhelyén – a különböző szakterületeket képviselő tudósok dolgozószobáiban, pontosabban az ott született könyvek lapjain, folyóiratokban és az álláspontjaikat megvitató konferenciákon – sokkal színesebb volt a kép. E viták időben az ENSZ különbizottságaiban zajló felülvizsgálattal csaknem párhuzamosan kezdődtek, de időben jóval túlhaladták azokat. A viták már létező összefoglalása⁶⁹ helyett inkább a definíciós kérdés fontosságát érzékeltetem itt, egy meglehetősen különös és elentmondásosnak nevezhető érvelésre utalva. Ez az első ún. Rapaël Lemkin szimpóziumon fogalmazódott meg 1991-ben, ahol a brazil nagykövet elismerte ugyan, hogy a kontinens meghódítói a dél-amerikai indiánok számos csoportját legyilkolták, ám – tette hozzá – ez azért történt, mert el akarták venni a földjeiket, s nem azért, mert indiánok voltak.⁷⁰ E különös logika alapján az indiánok legyilkolása azért nem volt genocídium, mert vagyonszerzési motívumai voltak, nem pedig a sértettek valamilyen etnikai stb. csoporthoz tartozása és ekkénti megsemmisítésének szándéka. Nos, ilyen körülmények között – tehetjük talán hozzá – a „tudálékos tudósok” szörszálhasogatása nem felesleges.

A tudományos viták akörül zajlottak, hogy a népirtásnak (*a*) ki az *elkövetője*, vagy kik az *elkövetői*, (*b*) hogyan, milyen kritériumok alapján határozhatók meg az *áldozatai*, vagyis kik az üldözések cél-

---

⁶⁹ A definíciós javaslatok áttekintését lásd Jones, A.: Genocide. A Comprehensive Introduction. *id. kiadás* (2006, ²2011) 23–29. E munka széles körű elterjedtségének jele, hogy erről szóló részét a genocídiummal kapcsolatos szakirodalmi elemzések már-már folklorisztikusan ismételtetik; egészen addig, hogy a „tudományos fogyasztási lánc” alján a kérdéstről megjelent egy Wikipédia-szócikk is (vö. „Genocide definitions”), ami Jones munkája alapján készült. A vitákról a hazai szakirodalomban – részben ugyancsak Jones összegzésére alapozva, de azt a genocídiumok megakadályozása érdekében világméretű kampányt folytató non-profit szervezet, az ún. *Aegis Trust* honlapja alapján kibővítve – lásd Biedermann Zsuzsanna: A genocídium fogalmának értelmezése. *Jogelméleti Szemle*. 2011/4. szám, lásd különösen „A genocídium fogalmának alternatív tudományos értelmezései” című fejezetet.

⁷⁰ Vö. Kuper, Leo: Theoretical Issues relating to Genocide: Uses and Abuses. In: *Genocide. Conceptual and Historical Dimension*. Szerk.: Andreopoulos, George. Philadelphia, University Pennsylvania Press, 1994. [Presented originally at the Yale University Law School, Rapaël Lemkin Symposium on Genocide, February 1991] 31–46. Lásd még Charny, Israel W.: *Encyclopedia of Genocide*. Santa Barbara, Cal., ABC-Clio, 1999. 1. kötet, 3.

csoportjai, (c) mi annak célja, illetőleg mi az elkövetők szándéka, (d) milyen módon jellemezhető a megtörtént genocídium mértéke, s végül (e) mi az elkövetők jellegzetes stratégiája, ami azzal is kapcsolatos, hogy vannak-e a népirtásnak szakaszai és fokozatai, s ha igen, melyek azok.⁷¹

Az elkövetők vonatkozásában az 1948-as genocídium egyezményből kiolvasható fogalom újragondolása terén az első jelentős változást hozó munka – bár ezt megelőzően is születtek komoly elemzések⁷² – az amerikai szociológus, Irving Louis Horowitz: *Népirtás. Államhatalom és tömeggyilkosság* (1976) című műve volt. Ebben a népirtást a tömeggyilkosságok kontextusában definiálta, azt hangsúlyozva, hogy az „egy nemzeti társadalom kisebbségének likvidálására irányuló szisztematikus erőfeszítés”, ami „ártatlan embereknek bürokratikus állami apparátus általi rendszeres és módszeres elpusztítására” irányul, „a polgárok részvételének és engedelmességének biztosítását célzó politikai irány” részeként.⁷³ Mint látható, ez egy komplex, több elemre hangsúlyt fektető (nem-empirikus) szociológiai megközelítés, mely szerint a népirtás elkövetője az állam bürokratikus apparátusa. Más szerzők a kormányt vagy annak megbízottját, ismét mások egyszerűen csak az államot említik elkövetőként. A boszniai népirtás kapcsán a paramilitáris katonai csoportok és a „hadurak” elkövetői szerepe vetődött fel.⁷⁴

⁷¹ E szempontokat lásd Jones, A.: *Genocide. A Comprehensive Introduction. id. kiadás* (2006, 2011) 28. (itt módosítva és kiegészítve).

⁷² A fogalommal kapcsolatos első kételyeket Peiter Nicolaas Drost holland jogász vetette fel az „állami bűncelekmények” kérdését elemző munkája második kötetében. Lásd Drost, P. N.: *The Crime of State*. (1. kötet: *Humanicide*) 2. kötet: *Genocide. United Nations Legislation on International Criminal Law*. Leyden, A. W. Sythoff, 1959. (225), lásd különösen 125–131.

⁷³ Horowitz, Irving, Louis: *Genocide. State Power and Mass Murder*. New Brunswick, Transaction Books (Issues in Contemporary Civilization), 1976. 18–21. E megközelítést Horowitz később, 1996-ban finomította.

⁷⁴ Lásd e tekintetben *Genocide and Human Rights. A Global Anthology*. Szerk.: Porter, Jack Nusan. Lanham, Maryland, University Press of America (Rowman & Littlefield), 1982. Az állam mint elkövető vonatkozásában vö. Levene, Mark: *The Meaning of Genocide [a Genocide in the Age of Nation című munka 4. kötet]*. London, I. B. Tauris, 2008. 15–22. A boszniai szerb hadurak – „Arkan” (Zejno Raznatovic), Vojislav Seselj (Seselj vajda) és mások – szerepéről rövid összefoglaló jelleggel, további irodalommal lásd Morus, M. Christina: *Bosnian Serb Perpetrators*. In: *Bosnian Genocide. The Essential Reference Guide*. Szerk. Bartrop, Paul R. Santa Barbara, Cal., ABC-CLIO, 2016. 33–36.

Az áldozatok síkján az ugyancsak szociológusként indult, de genocídium-tudósként ismertté vált Leo Kuper már hivatkozott munkája, *A politikai genocídium a XX. században* (1981) hozott változást,⁷⁵ amely később lehetővé tette a politikailag motivált tömeggyilkosságok fogalomba történő bevonását is. Kuper azt hangsúlyozta, hogy – mivel az emberek megsemmisítésének szándékát megalapozhatják a politikai különbségek is, s a nemzeti, etnikai vagy vallási csoportok elleni népirtó törekvés gyakran politikai konfliktusokhoz kötődik – a fogalmat a politikai csoportokra is ki kell terjeszteni. A politikai szemlélet egy másik hozadéka az ideológiai elemek (a Holokauszt esetén az antiszemitizmus) nélkülözhetetlenségének vagy esetleges szerepének a hangsúlyozása volt.

Ezekkel részben egyidejűleg, részben ezek után – elsősorban Yehuda Bauer izraeli történész⁷⁶ és Steven T. Katz amerikai-zsidó filozófus tollából – megjelentek a Holokauszt egyedi jellemzőit, illetőleg a zsidóság elleni náci népirtás és más népirtások közötti különbségeket hangsúlyozó elméletek, aminek ugyancsak megvoltak a fogalom meghatározására kiható következményei. Különösen Katz *Holokauszt történeti kontextusban* (1994) című munkája⁷⁷ váltott ki hangos vitákat, azzal a tételével, mely szerint a Holokauszt – ahogy fogalmazott – „fenomenológiailag unikális” jelenség, melynek fő

---

⁷⁵ A mű magyar címét csak szabad fordításban lehet megadni; eredetileg vö. Kuper, Leo: *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century*. New Haven, Conn., Yale University Press, 1981.

⁷⁶ Bauer, Yehuda: *The Place of the Holocaust in Contemporary History*. In: *Studies in Contemporary Jewry*. 1. évf. 1984. 201–224. Korábról Bauer, Yehuda: *Holocaust in Historical Perspective*. Seattle, University of Washington Press, 1978. A későbbi időkből lásd még Bauer, Yehuda: *Rethinking the Holocaust*. New Haven, Yale University Press, 2001., lásd különösen a „Comparison with other Genocides” című fejezetet (39–68.); magyarul: Átfogó elméletek [a Holokauszt histográfiája köréből: a holokauszt és más népirtások összevetése]. In: *Holokauszt: történelem és emlékezet*. Szerk.: Kovács Mónika. Budapest, Jaffa Kiadó, 2005. 91–106.

⁷⁷ Katz, Steven T.: *The Holocaust in Historical Context*. 1. kötet: *The Holocaust and Mass Death before the Modern Age*. Oxford, Oxford University Press, 1994. Az eredetileg három kötetesre tervezett munka 2. és 3. kötete sosem jelent meg, amiben egy kissé rosszmájú megjegyzés szerint (vö. Stone, Dan: *Histories of the Holocaust*. Oxford, Oxford University Press, 2010. 210., 17. lj.) annak is szerepe lehetett, hogy az első kötet megjelenésekor kezdődtek a ruandai népirtások.

jellemzője abban állt, hogy „minden zsidó férfi, nő és gyermek feltétlen, szándékos és teljes fizikai megsemmisítésére irányult.”⁷⁸

Az 1980-as, főleg pedig az 1990-es évektől kezdődően kibontakozott történeti és összehasonlító genocídium-tanulmányokban a viták ellenére is egyre több elemet vettek át a Holokauszt-kutatásból. A részleméletek adaptációjával természetesen átvették az elméleti problémákat is. Például a Holokauszt ún. intencionalista és funkcionalista megközelítésének szinte feloldhatatlan ellenmondása megjelent a genocídium-kutatásokban is. A népirtások tipikus menetének szakaszolását lényegében a Holokauszt szakaszait alapul véve alakították ki, s a kutatói attitűdök szintjén jellemző volt az is, hogy a népirtást a Holokauszt „mintájára”, vagy épp ellenkezőleg: valamilyen más, attól lényegesen különböző minta szerint gondolják el.

Az imént hivatkozott kategóriarendszerben Katz álláspontja tehát a *célok*at érintette, amikor a csoport *teljes elpusztítását* jelöli meg az elkövetők szándékaként. Mások az ellenségnek minősített csoport bizonyos *területről* való *elűzését*, vagy – mint például Donald Bloxham – a csoport „kollektív létének megszüntetését” vették, illettőleg veszik fel a fogalomba.⁷⁹ Ez azért fontos, mert egy csoport „elűzése”, s ezzel „feloszlata” vagy „szétszóratása” a 2000-es években kibontakozó joggyakorlat szerint⁸⁰ nem azonos annak megsemmisítésével, ami az etnikai tisztogatás és a genocídium elhatárolásának egyik szempontja lett.

A népirtás-fogalom alternatívái

Az 1990-es évek elején az izraeli pszichológus, majd genocídium-tudós, Israel W. Charny már a „megszállott definíció-keresés” (*obsessive definitionism*) hiábavalóságára hívta fel a figyelmet, Helen Fein amerikai szociológus pedig azt állította: a definíciók sokasodásának az a legnagyobb veszélye, hogy azokkal mindenfajta elméleti általánosítás igazolható.⁸¹ Ennek ellenére maga Charny is

---

⁷⁸ *Ugyanott*, 10.

⁷⁹ Vö. Donald Bloxham: *The Final Solution. A Genocide*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 39.

⁸⁰ Lásd például Milomir Stakić ügyét; ICTY IT-97-24-T (első fokú ítélet) 2003. július 31. különösen 147.

⁸¹ *Genocide. A Critical Bibliographic Review*. Szerk.: Charny, Israel W. 1–3 kötet. London – New York, Mansell Publishing – Facts on File, 1989–1991. 3. kö-

alkotott egy önálló – ahogy ő nevezte: „generikus” – definíciót. „A népirtás – fogalmazott – generikus értelemben jelentős számú emberi lény tömeges meggyilkolása, amikor egy közismert ellenség hadserege elleni katonai akció menete azt nem kívánja meg, az áldozatok pedig lényegében védtelenek és segítség nélküliek.” A definíció mögöttes elmélete elsősorban a bűnösség *mértékére* koncentrált, amit az „elhatározás erőssége”, a „cél tudatosság”, a „kivitelezés elszántsága”, az „ellenállás legyőzésére tett erőfeszítések”, az „az áldozatok menekülésének kizárása” és az „üldözés kegyetlensége” alapján kívánt meghatározni.⁸²

A mintegy négy évtizeden át tartó tudományos viták hozadéka végül is nem egy új definíció lett, hanem a fogalom különböző aspektusainak kifejtése, ideértve a hangsúlyváltozásokat is, valamint néhány „párhuzamosan létező” – egymásra nem épülő – fogalom (politikai, jogi, stb.) állandósulása. Egy további „eredmény”, hogy az 1990-es években megjelentek, a 2000-es években pedig már-már a túlzásig menve elszaporodtak a tömeges pusztítások és gyilkosságok speciális aspektusait kiemelő új, nem-jogi fogalmak, melyeket „genocídium” mintájára alkottak meg.

Ilyen volt mindenekelőtt a *democídium* és a *politicídium*. A democídium (ang.: *democide*) fogalmát az amerikai Rudolph J. Rummel találta ki és terjesztette el számos – adatait illetően olykor fenntartásokkal kezelt – művében. A szó a *demos* és a *-cide* összetétele, az *állam által elkövetett*, tehát politikai célokat követő – akár egyéni, akár csoportos – *tömeges* gyilkosság megjelölésére, úgy érteve a kifejezést, hogy az magába foglalhassa a genocídiumot, a politicídiumot és a tömeggyilkosságot is.⁸³ A politicídium (ang.: *politicide*) a német származású, de amerikaivá lett politológus, Barbara Harff által kigondolt fogalom, amelynek azonban – mivel az

---

tet, 6. [a 3. kötet: *The Widening Circle of Genocide* címen is] és Fein, Helen: *Genocide. A Sociological Perspective*. Thousand Oaks, Cal., Sage, 1991.

⁸² Charny, Israel W: A proposed definitional matrix for crimes of genocide. In: *Encyclopedia of Genocide. id. kiadás* (1999) 1. kötet, 7–9., tanulmányban részletebben kifejtve lásd Charny, Israel W: *Toward a Generic Definition of Genocide*. In: *Genocide. Conceptual... id. kiadás* (1994), 64–94.

⁸³ Lásd például Rummel, R. J.: *Democide. Nazi Genocide and Mass Murder*. Rutgers, NJ, Transaction Publishers, 1992. és uő: *Death by Government. Genocide and Mass Murder in the Twentieth Century*. Rutgers, NJ, Transaction Publishers, 1994.

állami erőszakkal foglalkozó kutatók szubkultúrájában sokan szükségét érezték saját értelmezésükkel gazdagítani tartalmát – mára több jelentése is lett. Az alapjelentés ma az általában vett *politikai* célú *tömeggyilkosság*. Barbara Harff azonban nem erre, hanem azokra az esetekre használta, amikor az erőszak azért irányul egy csoport ellen, mert az meghatározott politikai pozíciót tölt be, például várhatóan abból kerülne ki az új politikai elit. Egy harmadik felfogás valamely politikai egység teljes vagy részleges megsemmisítésére, egy negyedik pedig a meghatározott politikai pozíciók betöltőinek, például az SA tagjainak legyilkolására utal. Ez utóbbi a másodiknak pusztán egy esete.⁸⁴

Voltak persze sikertelen vagy nagyon szűk körben észrevett fogalomalkotó próbálkozások is. A politikai, gazdasági és kulturális elit elpusztítására újabban felbukkant az *eliticídium* kifejezés, bár alig használja valaki.⁸⁵ A politika egy speciális vonatkozására, a pártfrakciók közötti, emberek tömeges megsemmisítésével járó leszámolásra, illetőleg az ezt kísérő gyilkosságokra utal a *fracticídium*, melynek persze csak totalitárius rendszerekben van értelme. A szót kizárólag

---

⁸⁴ A *politicídium* kifejezés először egy emberi jogi kismonográfiában (vö. Harff, Barbara: *Genocide and Human Rights. International Legal and Political Issues*. Denver, University of Denver, Graduate School of International Studies, 1984) bukkant fel, első részletes kifejtése pedig egy társszerzőségben írt folyóirat-cikkben olvasható; vö. Harff, B. – Gurr, T. R.: *Toward Empirical Theory of Genocides and Politicides: Identification and Measurement of Cases since 1945. International Studies Quarterly*. 1988. szeptember, 359–371. Ennek alapján készült egy terjedelmesebb kötet is (Harff, Barbara – Gurr, Ted Robert: *Ethnic Conflict in World Politics*. Boulder, Co., Westview Press, 1994.), amelyben maga Harff is igen differenciáltan fogja fel a fogalmat. A Horowitz által is használt „hegemón” és „xenofób” genocídium mellett megkülönböztetett „retibutív”, „represszív” és „forradalmi” politicídiumot. A politicídium politikai célú tömeggyilkossággént való értelmezését lásd Midlarsky, Manus I.: *The Killing Trap. Genocide in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, 2005., különösen 15. fejezet: „A dog of different nature: the Cambodian politicicide”, 309–331. o. A harmadikként említett jelentésre mai példaként lásd a hivatalos narratívákat megkérdőjelező izraeli szociológus, Baruch Kimmerling munkáját, aki úgy írta le Ariel Sharon miniszterelnök politikáját, mint aminek célja a palesztín politikai lét politicídiuma, vagyis megsemmisítése; vö. Kimmerling, B.: *Politicide. Sharon's War Against the Palestinians*. London, Verso, 2003.

⁸⁵ Természetesen azért akad rá példa; vö. *Eliticídium*. In: *Dictionary of Genocide*. Szerk.: Totten, S. – Bartrop, P. – Jacobs, S. L., Westport, Conn., Greenwood Press, 2007. 129–130.

Michael Mann használta Sztálin, Mao Ce-tung és Pol Pot uralma vonatkozásában.⁸⁶ A hazai szakirodalomban felbukkant még az *ordocidium*, amit kitalálója „egy nem etnikai alapon meghatározott társadalmi csoport, réteg, osztály, stb. szándékos felszámolásaként” határozott meg, de az egy kissé elhanyagolt magyar weblapot és néhány futó említést⁸⁷ kivéve valójában szinte sehol sem fordul elő.

Az angol nyelvben az osztályalapú gyilkos erőszakra alkalmilag használták még a klasszicidium (*classicide*) terminust. Ez a németben a régi *Klassenmord* (osztályalapú tömeggyilkosság) szóval is visszaadható, ha kontrasztba kívánják állítani a vele furcsán alliteráló *Rassenmord*-dal, a faji alapú gyilkossággal.⁸⁸ Ez a szavakkal folytatott „játék” persze nem öncélú gügyögés, hanem véresen komoly dolog és a késhegyig menő elméletképzés része volt: közsímet, hogy a „bolsevikok osztályalapú tömeggyilkosságát” (*Klassenmord der Bolschewiki*) Ernst Nolte hozta kapcsolatba a „nemzetiszocialista faji alapú tömeggyilkossággal” (*nationalsozialistischen Rassenmord*). E fogalmak használatával lényegében azt vetette fel, hogy a Gulag időben megelőzte Auschwitzot, tehát mintául is szolgálhatott neki, az orosz polgári osztály bolsevikok általi megsemmisítése pedig előzménye volt, vagy legalábbis lehetett az európai zsidók megsemmisítésére irányuló rasszista törekvésnek. E háttér előtt a náciizmus a judeo-bolsevizmus ellenében fellépő történelmi jelenségnek tűnhetett, amit – mivel nyilvánvalóan nem felel meg a tényeknek – sokan kifogásoltak.⁸⁹

---

⁸⁶ Lásd Mann, M.: *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*. New York, Cambridge University Press, 2005. 318–352. (Az e kötetben kifejtett koncepciót megelőlegező, magyarul is megjelent tanulmányban Michael Mann nem használja ezt a kifejezést; vö. Mann, M.: A demokrácia sötét oldala. Az etnikai tisztogatás modern hagyománya. In *Regió*. 2003/1. szám, 3–35.)

⁸⁷ Lásd az ELTE PPK-n működő Holokauszt és Társadalmi Konfliktusok Program (HTKP) lapjait. A „futó említés” alatt egy Academia.edu-ra feltöltött diasorozat (Fóris Akos előadása) és egy egyetemi kurzus tematikáját (Csepeli György egyik kurzusa) értem.

⁸⁸ A *klasszicidium* terminust ugyancsak Michael Mann alkotta meg, lásd Mann, M.: *Dark Side of Democracy* (2005), *id. kiadás*, 17. és 320. A *Klassenmord* jóval régebbi, ma már talán meghatározhatatlan eredetű kifejezés.

⁸⁹ Lásd Nolte, E.: *Vergangenheit, die nicht vergehen will. Eine Rede, die geschrieben, aber nicht mehr gehalten werden konnte. Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 1986. június 6. A bírálatok köréből lásd Habermas, J.: *Eine Art Schadensabwicklung Die Zeit*. 1986. június 11. Mindkét írást újraközölte a

Az egyik legszélesebb jelentéssel bíró, de ugyancsak szűk körben használt „-cídium” az *urbicídium*, az élhető városi terek, s általában a városok és városi létfeltételek elpusztítása.⁹⁰ Hagyományosan Karthágó lerombolását, földjének felszántását és besözését (i.e. 149) szokták így minősíteni, de ide sorolható az egykori „Örmény Királyság” központjaként számon tartott Van [Վաւու] város törökök általi elpusztítása (1915) az örmény népiirtás idején,⁹¹ a varsói gettónak a gettófelkelés leverésével összefüggő (1943), majd magának Varsónak (1944) a lebombázása a Holokauszt idején, valamint Leningrád három (1941–1944) és Sztálingrád másfél (1942–1943) éves elszigetelése és közellátás nélkülivé tétele a II. világháború idején. A sor később a kambodzsai Phnompennt (Phnom Penh-nel) folytatódott, amit a Vörös Khmereket vezető Pol Pot csaknem egy évig elzárt a külvilágtól (1975), mielőtt elfoglalt. A városi létfeltételek elpusztítását kissé kiterjesztve ide sorolják a horvát Vukovár (1991), a csehszföldi Groznij (1994–1996), a boszniai Sarajevó (1992–1996) és Moszta (1992–1996) tönkretételét is. A részben vagy teljesen elpusztított városokat sorolva említhetők még – s részben már említik is⁹² – az Iszlám Államtól visszafoglalt, lebombázott vagy más módon

---

Historikerstreit-kötet (*"Historikerstreit". Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. München, Piper, 1986, ⁶1988, reprint: 1993) 39–47. és 62–76. Hazai vonatkozásban lásd ehhez Dalos György: Ernst Nolte és a német történésvita. *Mozgó Világ*, 2003/8. 51–56. és Karsai László: Humánus tömeggyilkosok. *Élet és Irodalom*, 47. évf. 2003. 31. szám.

⁹⁰ A kérdésről általában lásd Shaw, Martin: New Wars of the City. „Urbicide” and „Genocide”. In: *Cities, War, and Terrorism Towards an Urban Geopolitics*. Szerk.: Graham, Stephen. London, Blackwell, 2004. 141–153.

⁹¹ Az örmény városok elpusztításához lásd még Kaáli Nagy Botond: Kulturális genocídium, avagy az eltűnt város nyomában. *Erdélyi Örmény Gyökerek*, 16. évf. 2012. 184. szám, 28–29. Az írás Djugának, a régi Örményország egyik kereskedelmi központjának az elpusztításáról szól, mely a mai Azerbajdzsán területén feküdt. Az egykori várost 1604-ben rombolta le Abdol sah, a lakosságot Kelet-Perzsiába (a mai Irán területére) deportálva. A rövid írás szerzője a címben nyilvánvalóan urbicídiumot akart mondani „kulturális genocídium” helyett, de valószínűleg még nem hallott róla.

⁹² Lásd Sharp, Deen: Urbicide and the Arrangement of Violence in Syria. In: *Beyond the Square*. Szerk.: Sharp, Deen – Panetta, Claire. h.n. Urpúb (kiadó), é.n. [2017.] 118–140. és Shaar, Al-Hakam – Templer, Robert: Urbicide, or an Elegy for Aleppo. In: <https://www.academia.edu/29782378>.

tönkretett közel-keleti települések (Rakka, Deir-ez-Zórb és Aleppo) is.

Valamely etnikai csoport egyik nemű tagjainak, illetve egy társadalom szexuális kisebbségének az elpusztítására vagy annak szándékára utal a Mary Ann Warren által még 1985-ben megalkotott gendercídium (*gendercide*), valamint az ehhez hasonló femicídium (*femicide*).⁹³ Utalhatunk még az ökocídiumra (*ecocide*), amin a természetes környezet és az ökoszisztéma fenntarthatóságot ellehetetlenítő elpusztítására értik, történjen az akár környezetszennyezéssel, akár háborúk révén.⁹⁴

A tipizáló általánosítás ellentéte az egyéniesítés, és egy-egy konkrét népirtás vagy ahhoz hasonló jelenség általános jegyeket hordozó típusként való felmutatása. Ez megjelenik lexikailag is,⁹⁵ és kategoriálisan is. Ez utóbbi történik például akkor, amikor egy népet ért konkrét szenvedést azzal kívánnak „felemleni” egy másik nép szen-

⁹³ Vö. Warren, Mary Anne: *Gendercide. The Implications of Sex Selection*. Totowa, NJ, Rowman & Allanheld, 1985. A gendercídium és a genocídium összehasonlítását lásd Jones, Adam: *Gendercide and Genocide. Journal of Genocide Research*. 2. évf. 2000/2. szám, 185–211. és Jones, Adam: *Gendercide and Genocide*. Nashville, Ten., Vanderbilt University Press, 2004. A femi(ni)cídiumról lásd Russell, Diana E. H. – Harnes, Roberta A.: *Femicide in Global Perspective*. New York, Teachers College Press (Columbia University), 2001.

⁹⁴ Lásd erről Broswimmer, Franz: *Ecocide*. London, Pluto Press, 2002. és Zierler, David: *The Invention of Ecocide*. Atlanta, University of Georgia Press, 2011.

⁹⁵ Ez történt akkor, amikor az elemzők az egyes népek által elszenvedett konkrét népirtást megnevezve utaltak egy meghatározott genocídiumra, olykor ezzel nyelvilag is az összehasonlíthatatlanságot sugallva. Például a nemzetiszocialisták zsidóságot megsemmisíteni törekvő támadására valamely diskurzusban azt mondták és mondják (az 1940-es évek óta), héberül, hogy *Shoah* (השואה, a katasztrófa), a cigányság elleni támadására (Ian Hancock kifejezésével az 1990-es évek óta) cigányul, hogy *Porrajmos* (elpusztítás, elemésztés), vagy a feketék és általában az afrikai népek rabszolgasorba döntésére (1999 után, Marimba Ani terminusával) szuahéliül, hogy *Maafa* (szörnyű tragédia). Amikor aztán e nyelvi egyéniesítést – a jiddis nyelvbe oltott két bibliai ógörög kifejezést, a „teljesen elégetett áldozatra” utaló *הולוקאוסט* (holokausztot) felhasználva – azzal ellensúlyozzák, hogy a Shoah-t zsidó holokausztnak, a Porrajmos-t cigány holokausztnak, Maafát pedig fekete vagy afrikai holokausztnak mondták, akkor ezzel – mivel a Holokauszt sokáig csak zsidók megsemmisítésére utalt – ezzel könnyen érzékenységeket sértettek. A „cigány holokauszt” kifejezésről például kritikailag lásd Kőbányai János: *A holokauszt mint elbeszélés. A hazugság helye*. Budapest, Múlt és Jövő, 2005. 198-199.

vedéseikhez, hogy új kategóriát alkotnak rá. Ez példázza az Egyesült Államokba és Kanadába menekült ukránok által az 1970-es évektől bevezetett kategória, a *holodomor*. Ezzel az – ukrán *голод* (*golod*: éhség, éhínség), illetőleg a *морити голодом* (*moriti golodom*: halálra éheztetés) szavak alapulvételével képzett – szóval a nagy éhínségeket kívánják megnevezni, nyilvánvalóan az ukrainai éhínségre (1932–1933) utalva.⁹⁶ Bár ez nagyon egyedi jelentésű kategória, s nem általános típus, különböző összehasonlításokra – így az ukrán éhínség és a „nagy ír éhínség” (gael nyelven: *Gorta Mór*, 1845–1849) összehasonlítására – azért alkalmas.⁹⁷

E „koncepcionális tobzódásban” olyan új fogalmak is születtek, mint a szinte senki által sem használt – mert elméleti szempontból valójában felesleges – omniciádium (ang.: *omnicide*; mindenki meggyilkolása, lényegében a tömeggyilkosság helyett),⁹⁸ valamint az emlékezet-pusztításra utaló, de ugyancsak kevesek fantáziáját megkapó memoriciádium (*memoricide*). Ez utóbbi –, melyet állítólag egy horvát-francia orvos-történész, Mirko Dražek Grmek alkotott meg Szarajevó ostroma idején, de az egykori palesztinai Izraelre is utalva – azt jelenti, hogy nemcsak a valamely néphez, nemzethez vagy etnikumhoz tartozó embereket pusztítják el, hanem az ő emlékezetüket szolgáló és a rájuk emlékeztető épületeket, iskolákat, könyvtárakat és templomokat is.⁹⁹ Palmúra évszázados pusztulása és elmúlt években történt tovább-pusztítása talán hiteles példa lehetne rá – már ha valaki elfogadja, hogy a jelenséget külön szóval kell megnevezni. Ide tartozik még a memoriciádium részét képező *libricídium* (könyvtár-

⁹⁶ Az ukrán holodomorról szóló írások áttekintéseként lásd Makuch, Andrij – Sysyn, Frank E.: *Contextualizing the Holodomor. The Impact of Thirty Years of Ukrainian Famine Studies*. Alberta, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2015. A hazai irodalomból a kérdéstről vö. Hartyányi Jaroslava: „Holodomor” Ukrajnában 1932–1933. Az ukrán parasztság szándékos kiéhezete-tése. *Deliberationes*. 8. évf. 2015/2. szám, 78–87.

⁹⁷ Lásd *Holodomor and Gorta Mór. Histories, Memories and Representations of Famine in Ukraine and Ireland*. Szerk.: Noack, Christian – Janssen, Lindsay – Comerford, Vincent. London, Anthem Press, 2014.

⁹⁸ Lásd például Sommerville, John: Nuclear war is „omnicide” In: *Nuclear War. Philosophical Perspective. An Anthology*. Szerk.: Fox, M.A. – Groarke, L. New York, Peter Lang, 1985. 3–9.

⁹⁹ A kérdéstről lásd Civalero, Edgardo: When Memory Turns into Ashes... Memoricide during XX. century. *Information for Social Change*. 25. 2007/1. szám, 7–22.

pusztítás, a „hagyományos” könyvégetés helyett)¹⁰⁰ és a *linguacidium* is, ami valamely nemzeti vagy etnikai csoport ősi nyelvének erőszakos visszaszorítására, felszámolására, megsemmisítésére utal, általában egy szélesebb körű etnocidium részeként.¹⁰¹ A hazai szakirodalomban ezt gyakran a *nyelvi genocidium* kifejezéssel jelölik.¹⁰²

Nos, ezeket az új, alternatív kategóriákat áttekintve, azt lehet mondani, hogy az efféle mesterséges – néha egyenesen mesterkéltné – kifejezések és új fogalmak a genocidium-fogalom koncepcionális átértelmezésének részei. Azzal függnek össze, hogy az 1948-as egyezményben meghatározott bűncselekmény öt elkövetési magatartása közül az első kettő és az utolsó kettő jellege szerint különbözik, s csak a cél tartja össze azokat; hogy e magatartások célja konkrét esetekben csak meglehetősen körülményes módon határozható meg; s hogy vitatható a védett csoportok meghatározásának kritériuma és számos más fogalmi elem. Az új fogalmak azonban nem orvosolják, csupán zárójelbe teszik e problémákat. Nem csoda, hogy közülük csupán néhány terjedt el szélesebb körben.

Ezek közé tartozik a jelzős szerkezettel meghatározott új fogalmak egyike, a *kulturális genocidium* is. Ezt olykor önállóan használják, olykor pedig az *etnocidium* szinonimájaként. A kifejezésen lényegében egy nép vagy nemzet önazonossága fenntartásához szükséges kulturális minták és az azok fenntartásához szükséges intézmények (iskolai oktatás, könyvnyomtatás, média, nyelv, nemzeti nyelven zajló vallásgyakorlás) lassú felszámolását vagy gyorsan zajló megsemmisítését értik. Általános jelentése és rugalmasan alakítható tartalma miatt széles körben alkalmazzák; használják – példának okáért – a Ceaușescu-féle „falurendezési tervre”, s általában az 1990

---

¹⁰⁰ Lásd erről Knuth, Rebecca: *Libricide. The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*. Westport, Ct, Praeger, 2003, ²2006.

¹⁰¹ Vö. Jacobs, Stephen L.: Language death and revival after cultural destruction. Reflection of a little discussed aspect of Genocide. *Journal of Genocide Research*, 7. évf. 2005/3. szám, 423–430.

¹⁰² Egy ezzel kapcsolatos, részben publicisztikai vita részleteit lásd Kontra Miklós: Nyelvi genocidium az oktatásban a Kárpát-medencében. *Magyar Tudomány*, 2009/1. sz. és *FÓRUM. Társadalomtudományi Szemle*, 9. évf. 2009/4. sz., Pelle János: Népszámlálás: népirtás? *Kritika*, 2012/1. szám, Kontra Miklós: *Népszámlálás és nyelvi genocidium*. *Kritika*, 2012 / 3. szám, 32.

előtti (olykor emellett az azt követő) romániai nemzetiségpolitikára,¹⁰³ a tibeti kultúrájának a kínai megszállással összefüggő fokozatos eltüntetésére és a több ezer kolostor elpusztítására,¹⁰⁴ a kulturális emlékezet tárgyi emlékeinek felszámolására,¹⁰⁵ az Iszlám Állam iraki és szíriai területeken zajlott pusztításaira¹⁰⁶ és így tovább. A fogalomban három dolog keveredik: az *intézmények* felszámolásán keresztül zajló radikális *kulturális elnyomás* (melynek egyik fő formája a nyelvi diszkrimináció), a tradicionális *életformák* átalakításával kísérszerített *asszimilációs* nyomás (a hagyományos európai agrárius vagy falusi életforma mellett ideértve az indián-törzsi életformákat is), valamint a tárgyi értékek által megtestesített *kulturális örökség elpusztítása* (a könyvtárak bezárása, a temetők felszámolása és így tovább).¹⁰⁷

A „kulturális genocídium” fogalma 1990 után részben azért terjedt el, mert néhányak szemében alkalmasnak tűnt a jogi jellegű kisebbségvédelem megalapozására. Hazai szakirodalmunkban például Gehér József a már hivatkozott írásában azt vetette fel, hogy – mivel „a létezéshez való jogot a kulturális népirtással is tagadni lehet” – fel kellene eleveníteni annak 1947-es elgondolását, és „javasolni kellene

¹⁰³ „A kulturális népirtás során – fogalmazott például Szóci Árpád kanadai születésű német-magyar újságíró – nemzetiségi iskolákat zártak be, vagy román osztályokat létesítettek olyan iskolákban, amely addig kizárólag magyar (német, ukrán, stb.) nyelvűek volt. Kisebbségi kulturális intézményeket szüntettek meg, és általában olyan légkört teremtettek, amelyben az egyén úgy érezte, hogy előre jutására csak akkor van lehetőség, ha beolvad a többségbe”, vö. Szóci Árpád: *Temesvár. A romániai forradalom kitörésének valódi története*. Nagyvárad, Partium Kiadó 2013 – Bloomington, iUniverse, 2013. 20.

¹⁰⁴ Lásd erről Davidson, Lawrence: *Cultural Genocide*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2012. különösen 89–111. (The Chinese Assimilation of Tibet” című fejezet) és Sautman, Barry: „Cultural Genocide” and Tibet. *Texas International Law Journal*. 38. évf. 2003/2. szám, 183–231.

¹⁰⁵ Például az egykori julfai temető megsemmisítése a mai Azerbajdzsán területén; vö. [n.n.]: Egy kulturális genocídium intő példája. *Erdélyi Örmény Gyökerek*. 19. évf. 2015. 217. szám, 23–24.

¹⁰⁶ Vö. Besenyei Fruzsina Tünde: A nemzetközi kulturális örökség- és műkincs-védelem terrorizmus általi fenyegetettsége az Iszlám Állam példáján keresztül. *Diskurzus*, 5. évf. 2015/különszám, 3–12.

¹⁰⁷ A fogalmi tartalom sokféleségéről lásd Novic, Elisa: *The Concept of Cultural Genocide. An International Law Perspective*. Oxford, Oxford University Press, 2016. kül. 122–168.

nemzetközi egyezménybe ... foglalását”.¹⁰⁸ Az ENSZ Lemkin, de Vabres és Pella által készített szakértői jelentésében és annak ún. főtítkári kommentárjában – a „fizikai” és „biológiai” genocídiumra vonatkozó 2. cikk után (melyet a Közgyűlés aztán szó szerint elfogadott) a 3. cikkben ott állt a „kulturális genocídium” tilalma is. Eszerint kulturális népiértésként büntetendő

„bármely olyan szándékos cselekmény, amelyet a csoport tagjainak nemzeti vagy faji eredete, vagy vallásos hite okán azzal a céllal követtek el, hogy elpusztítsák valamely nemzeti, faji vagy felekezeti csoport nyelvét, vallását vagy kultúráját, mint amilyen

(a) a csoport nyelvhasználatának eltiltása a mindennapi érintkezésben vagy az iskolai oktatásban, valamint a csoport nyelvén történő nyomtatás és kiadványterjesztés megtiltása,

(b) a csoport könyvtárainak, közgyűjteményeinek, iskoláinak, történelmi műemlékeinek, vallásgyakorlásra szánt helyeinek vagy más kulturális intézményeinek vagy tárgyainak az elpusztítása vagy használatuk megakadályozása.”¹⁰⁹

Mint láttuk, a korabeli politikai és jogpolitikai megfontolások között elégségesnek látták a különböző kiemelt csoportok fizikai integritásának védelmét, s ez a javaslat nem került be a genocídium egyezmény végleges szövegébe.¹¹⁰ Az 1990-es években azonban a nemzetközi jogi diskurzusban felvetődött felelevenítésének lehetősége. Az őshonos népek védelméről szóló ENSZ-nyilatkozat tervezetének 7. cikke például tartalmazta, a Közgyűlés azonban, a nyilatkozat 2007-es elfogadásakor – részben a precíz definíció hiánya miatt – ismét elvetette azt.¹¹¹ Így végül a kulturális genocídium tilalma nem lett nemzetközi egyezmények része.

Mindent összevetve azt lehet mondani, hogy a tudósok erőfeszítései és szörszálhasogatása nem mentek veszendőbe. A Whitaker-jelentés szóhasználatával fogalmazva ugyan „tudálékosnak tűnhet úgy érvelni, hogy néhány iszonyatos tömeggyilkosság jogilag nem

¹⁰⁸ Gehér József: *idézett mű* (1991) 197., 201.

¹⁰⁹ Lásd Draft Convention on the Crimes of Genocide, (1947), idézett forrás.

¹¹⁰ Vö. Kardos Gábor: A népiértés és a nemzetközi jog fejlődése. *Deliberationes*, 2015/2. 25–29.

¹¹¹ Vö. Resolution adopted by the General Assembly 61/295. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. 13 September 2007. szeptember 13. Interneten elérhető: <http://www.un-documents.net/a61r295.htm>.

népirtás”, másfelől viszont a genocídium „definíciójának túlságos felhígításával kontraproduktív [volna] leértékelni a népirtást.”¹¹²

---

¹¹² Whitaker-jelentés, *idézett hely*, I. 24.

Felhasznált irodalom

- Arendt, Hannah: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásról.* Ford.: Mesés Péter, Budapest: Osiris Kiadó, 2000; eredetileg 1963.
- Arisztotelész: *Rétorika.* Ford. Adamik Tamás. Budapest: Gondolat Kiadó, 1982.
- Baade, Hans W.: The Eichmann Trial. Some Legal Aspects. *Duke Law Journal*, 1961. 400–420.
- Balogh Ágnes – Tóth Mihály: *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest: Osiris Kiadó, 2010.
- Bárd Károly: Történelmi igazságtétel. Ötven évvel az Eichmann per után. In: Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapientia sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára.* Szeged [Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. 2012. Tom. 74.], 2012. 35–48.
- Barth Boris: *Genocid. Völkermord im 20. Jahrhundert. Geschichte. Theorien. Kontroversen.* München: C. H. Beck, 2006.
- Bartrop, Paul R. –Totten, Samuel (eds.): *Dictionary of Genocide.* 1-2. kötet. Santa Barbara, Cal.: ABC-Clio 2007.
- Bauer, Yehuda: *Holocaust in Historical Perspective.* Seattle: University of Washington Press, 1978.
- Bauer, Yehuda: *Rethinking the Holocaust.* New Haven: Yale University Press, 2001.
- Bauer, Yehuda: The Place of the Holocaust in Contemporary History. *Studies in Contemporary Jewry*, 1984. 201–224.
- Bazyler, Michael: *Holocaust, Genocide, and the Law. A Quest for Justice in a Post-Holocaust World.* Oxford University Press, 2017.
- Besenyei Fruzsina Tünde: A nemzetközi kulturális örökség- és műkincsvédelem terrorizmus általi fenyegetettsége az Iszlám Állam példáján keresztül. *Diskurzus*, 2015/különszám, 3–12.

- Biedermann Zsuzsánna: A genocídium fogalmának értelmezése. *Jogelméleti Szemle*, 2011/4. szám
- Biedermann Zsuzsánna: *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban. A konfliktusok gazdasági vetülete*. Pécs: Publikon, 2015.
- Biedermann Zsuzsánna: *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban – Ajánlások a megelőzésre*. PhD-értekezés [gépírat]. Budapest: Corvinus Egyetem, 2013
- Boas, Gideon – Schabas, William (eds.): *International Criminal Law. Developments in the Case Law of the ICTY*. Martinus Nijhoff Publishers, 2003.
- Brett, Roddy: *The Origins and Dynamics of Genocide. Political Violence in Guatemala*. London: Macmillan Palgrave, 2016.
- Broszimmer, Franz: *Ecocide*. London: Pluto Press, 2002.
- Chalk, Frank – Jonasson, Kurt (eds.): *History and Sociology of Genocide. Analyses and Case Studies*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1990. L. különösen 57–222.
- Charny, Israel W.: *Encyclopedia of Genocide*. Santa Barbara, Cal.: ABC-Clío, 1999.
- Charny, Israel W: Toward a Generic Definition of Genocide. In: Andreopoulos, Georg (ed.): *Genocide. Conceptual and Historical Dimension*. Philadelphia: University Pennsylvania Press, 1994. 64–94.
- Civallero, Edgardo: When Memory Turns into Ashes... Memoricide during XX. century. *Information for Social Change*, 2007/1. 7–22.
- Csánk Béla: Genocídium. *Jogtudományi Közlöny*, 1949/1–2. (25–31) 26–28.
- Davidson, Lawrence: *Cultural Genocide*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2012.
- Donald Bloxham: *The Final Solution. A Genocide*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

- Drost, Pieter Nicolaas: *The Crime of State*. 1. kötet: *Humanicide*. 2. kötet: *Genocide. United Nations Legislation on International Criminal Law*. Leyden: A. W. Sythoff, 1959.
- Feierstein, Daniel: *Genocide as Social Practice: Reorganizing Society under the Nazis and Argentina's Military Juntas*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2014.
- Fein, Helen: *Genocide. A Sociological Perspective*. Thousand Oaks, Cal.: Sage, 1991.
- Gehér József: A kulturális népirtás fogalma és tilalmának jogi lehetőségei. *Kisebbségkutatás*, 1991–1992/4. 392–393. és *Regio*, 1991/3. 194–201.
- Hajdú Béla: A genocídium kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1948/19–20. 378–379.
- Harff, B. – Gurr, T. R.: Toward Empirical Theory of Genocides and Politicides: Identification and Measurement of Cases since 1945. *International Studies Quarterly*, 1988. szeptember, 359–371.
- Harff, Barbara – Gurr, Ted Robert: *Ethnic Conflict in World Politics*. Boulder, Co.: Westview Press, 1994.
- Harff, Barbara: *Genocide and Human Rights. International Legal and Political Issues*. Denver: University of Denver, Graduate School of International Studies, 1984
- Hartyányi Jaroszlava: „Holomodor” Ukrajnában 1932–1933. Az ukrán parasztság szándékos kiéheztetése. *Deliberationes*, 2015/2. 78–87.
- Hausner, Gideon: *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története*. Budapest: Európa, 1984.
- Hoffmann Tamás: Az emberiség elleni bűncselekmények nemzetközi és magyar jogi szabályozása. *Állam- és Jogtudomány*. 58. évf. 2017/1. sz. 29–55.
- Horowitz, Irving, Louis: *Genocide. State Power and Mass Murder*. New Brunswick: Transaction Books (Issues in Contemporary Civilization), 1976.

Irvin-Erickson, Douglas: *Raphael Lemkin and the Concept of Genocide*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, Pennsylvania Studies in Human Rights, 2016. 17–230.

Israel, Charny, W. (ed.): *Genocide. A Critical Bibliographic Review*. 1–3 kötet. London – New York, Mansell Publishing – Facts on File, 1989–1991. [a 3. kötet: *The Widening Circle of Genocide* címen is]

Jacobs, Stephen L.: Language death and revival after cultural destruction. Reflection of a little discussed aspect of Genocide. *Journal of Genocide Research*, 2005/3. 423–430.

Jeney Petra – Sebök Endre: Médiagenocídium. *Fundamentum*, 2004/1. 162–168.

Jones, Adam: *Gendercide and Genocide*. *Journal of Genocide Research*, 2000/2. 185–211.

Jones, Adam: *Gendercide and Genocide*. Nashville, Ten.: Vanderbilt University Press, 2004.

Jones, Adam: *Genocide. A Comprehensive Introduction*. London: Routledge – Taylor and Francis, 2010, 2. kiadás: 2011. (eredetileg: 2006)

Kardos Gábor: A népirtás és a nemzetközi jog fejlődése. *Deliberationes*, 2015/2. 25–29.

Katz, Steven T.: *The Holocaust in Historical Context*. 1. kötet: *The Holocaust and Mass Death before the Modern Age*. Oxford: Oxford University Press, 1994. (a mű tervezett további kötetei nem jelentek meg)

Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László (szerk.) *Nemzetközi jog*. Budapest: Wolters Kluwer, 2014.

Kimmerling, B.: *Politicide. Sharon's War Against the Palestinians*. London: Verso, 2003.

Kirs Eszter: A népirtás büntettének nemzetközi jogi szabályozása. In: *Doktoranduszok Fóruma*. 2003. november 6. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2003, 149–153.

- Kirs Eszter: Népiirtás az ICTY nagyítója alatt. In: Blutmann László (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis Szeged 2014. 303–311.
- Knuth, Rebecca: *Libricide. The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*. Westport, Ct: Praeger, 2003, 2. kiadás: 2006.
- Konok Péter, Sipos Péter, Ungváry Krisztián, Vargyai Gyula, Zeidler Miklós, Krausz Tamás: Magyarország és a második világháború – kerekasztal-beszélgetés. *Eszmélet*, 2004/61. 4–26.
- Kontra Miklós: Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében. *Magyar Tudomány*, 2009/1. és (ugyanaz) *FÓRUM. Társadalomtudományi Szemle*. 2009/4.,
- Koskenniemi, Matti: *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Kovács Mónika (szerk.): *Holokauszt: történelem és emlékezet*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2005. 91–106.
- Kovács Péter: Nemzetközi büntetőbíráskodás. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (2018). 19. <https://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-buntetobiraskodas> (letöltés ideje: 2018. augusztus 21.)
- Kőbányai János: *A holokauszt mint elbeszélés. A hazugság helye*. Budapest: Múlt és Jövő, 2005.
- Krausz Tamás – Varga Éva (szerk.): *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947*. Budapest: L’Harmattan, 2013. 38–39.
- Krausz Tamás: „Úriember” megszállók és „jogtipró” partizánok? A magyar megszálló csapatok népiirtó tevékenysége Ungváry Krisztián értelmezésében. *Eszmélet*, 2016. 109. 151–173.
- Krausz Tamás: Hogyan írná át Ungváry Krisztián a nagy honvédő háború történetét? *Századok*, 2014/1. 201–227.

- Krausz Tamás: *Magyar megszállás – vajúdó nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra*. Budapest, Russica Pannonica, 2013.
- Kuper, Leo: *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1981. 117.
- Kuper, Leo: *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1981.
- Kuper, Leo: *Race, Class and Power. Ideology and Revolutionary Change in Plural Societies*. New Brunswick, NJ.: Transaction Publishers, 1974., új kiadása: 2005.
- Kuper, Leo: Theoretical Issues relating to Genocide: Uses and Abuses. In: Andreopoulos, Georg (ed.): *Genocide. Conceptual and Historical Dimension*. Philadelphia: University Pennsylvania Press, 1994. [Presented originally at the Yale University Law School, Raphael Lemkin Symposium on Genocide, February 1991] 31–46.
- Lamm Vanda: Genocídium – a nemzetközi jog és a büntetőjog határterülete. *Állam- és Jogtudomány*, 2011/4. szám, 457–476.
- Lemkin, Rapaël: Genocide as a Crime in International Law. *American Journal of International Law*, 1947. 147.
- Lemkin, Raphaël: *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1944. Reprint kiadása, Samantha Power új bevezetőjével: Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2005.
- Levene, Mark: *The Meaning of Genocide* [a *Genocide in the Age of Nation* című munka 4. kötete]. London: I. B. Tauris, 2008.
- Lipstadt, Deborah E.: *The Eichmann Trial*. New York: Shocken (Knopf Doubleday), 2011.
- Makuch, Andrij – Sysyn, Frank E.: *Contextualizing the Holodomor. The Impact of Thirty Years of Ukrainian Famine Studies*. Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2015.
- Mann, M.: A demokrácia sötét oldala. Az etnikai tisztogatás modern hagyománya. *Regio*. 2003/1. 3–35.

- Mann, M.: *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Marcusen, Eric: Reflections on the Holocaust and Hiroshima. In: Frey, Robert Seitz (ed.): *The Genocidal Temptation. Auschwitz, Hiroshima, Rwanda, and Beyond*. Dallas: University Press of America, 2004. 25–40.
- Midlarsky, Manus I.: *The Killing Trap. Genocide in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, 2005.
- Mitsue Inazumi: *Universal Jurisdiction in Modern International Law. Expansion of National Jurisdiction for Prosecuting Serious Crimes Under International Law*. h.n. [Utrecht]: Intersentia, School of Human Rights Research, 2005.
- Morus, M. Christina: Bosnian Serb Perpetrators. In: Bartrop, Paul R. (ed.): *Bosnian Genocide. The Essential Reference Guide*. Santa Barbara, Cal.: ABC-CLIO, 2016. 33–36.
- Moses, A. Dirk: Raphael Lemkin, culture, and the concept of genocide. In: Donald Bloxham – A. Dirk Moses (eds.): *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Münzel, Mark: Genocídium, etnocídium és a néprajzkutatás. A kelet-paraguay-i achék. In: A. Gergely András (szerk.): „Primitív” kultúrák, ősi hitek, modern genocídium. *Politikai antropológiai és etnológiai forrástanulmányok*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 2001. 7–21.
- Münzel, Mark: *The Ache Indians. Genocide in Paraguay*. Kopenhága: International Work Group for Indigenous Affairs, IWGIA Document 11, 1973.
- Nagy Károly: *Nemzetközi jog*. Budapest: Püski, 1999.
- Noack, Christian – Janssen, Lindsay – Comerford, Vincent (eds.): *Holodomor and Gorta Mór. Histories, Memories and Representations of Famine in Ukraine and Ireland*. London: Anthem Press, 2014.
- Novic, Elisa: *The Concept of Cultural Genocide. An International Law Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

- [n.n.] *Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda*. New York, Human Rights Watch, 2010.
- [n.n.] *Die Weiterentwicklung des humanitären Völkerrechts durch die Strafgerichtshöfe für das ehemalige Jugoslawien und Ruanda zur Bedeutung von internationalen Gerichtsentscheidungen als Rechtsquelle des Völkerstrafrechts*. Berlin: Berliner Wissenschaftlicher Verlag, 2005.
- Porter, Jack – Nusan. Lanham (eds.): *Genocide and Human Rights. A Global Anthology*. Maryland: University Press of America (Rowmann & Littlefield), 1982.
- Rummel, R. J.: *China's Bloody Century. Genocide and Mass Murder Since 1900*. London: Routledge, 2017. (eredetileg: Transaction Books, 1991).
- Rummel, R. J.: *Death by Government. Genocide and Mass Murder in the Twentieth Century*. Rutgers, NJ: Transaction Publishers, 1994.
- Rummel, R. J.: *Democide. Nazi Genocide and Mass Murder*. Rutgers, NJ: Transaction Publishers, 1992.
- Rummel, R. J.: *Lethal Politics. Soviet Genocide and Mass Murder Since 1917*. London: Routledge, 2017. (eredetileg: Transaction Books, 1990)
- Russell, Diana E. H. – Harmes, Roberta A.: *Femicide in Global Perspective*. New York: Teachers College Press (Columbia University), 2001.
- Sántha Ferenc: A népirtás bűncselekményének néhány problematikus kérdéséről. In: *Tanulmányok Dr. Dr. h. c. Horváth Tibor professor emeritus 80. születésnapja tiszteletére*. Miskolc, Miskolci Egyetem (Bűnügyi Tudományi Közlemények 8), 2007. 157–179.
- Sántha Ferenc: The crime of genocide and subjective elements of the crime in Hungarian Criminal Law. In: Szabó Miklós (szerk.): *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium* (Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai, Tomus 15/2.) Miskolc: Bíbor Kiadó, 2014. 215–232.

- Sautman, Barry: „Cultural Genocide” and Tibet. *Texas International Law Journal*, 2003/2. 183–231.
- Schabas, William A.: *Genocide in International Law. The Crime of Crimes*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
- Schabas, William: The Contribution of the Eichmann Trial to International Law. *Leiden Journal of International Law*, 2013. 667–677.
- Schaller, Dominik J. – Zimmerer, Jürgen (eds.): *The Origins of Genocide. Raphael Lemkin as a historian of mass violence*. London: Routledge, 2013.
- Schön Dezső: *A jeruzsálemi per*. Tel-Aviv: Újkelet, 1963.
- Shaar, Al-Hakam – Templer, Robert: Urbicide, or an Elegy for Aleppo. In: <https://www.academia.edu> [29782378]
- Sharp, Deen: Urbicide and the Arrangement of Violence in Syria. In: Sharp, Deen – Panetta, Claire (eds.): *Beyond the Square*. h.n. Urpub (kiadó), é.n. [2017.] 118–140.
- Shaw, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. Budapest: Osiris, 2001.
- Shaw, Martin: New Wars of the City. „Urbicide” and „Genocide”. In: Graham, Stephen (eds.): *Cities, War, and Terrorism Towards an Urban Geopolitics*. London: Blackwell, 2004. 141–153.
- Smith, Karen E.: *Genocide and the Europeans*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Sommerville, John: Nuclear war is „omnicide” In: Fox, M.A. – Groarke, L.: *Nuclear War. Philosophical Perspective. An Anthology*. New York: Peter Lang, 1985. 3–9.
- Stone, Dan: *Histories of the Holocaust*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Szőci Árpád: *Temesvár. A romániai forradalom kitörésének valódi története*. Nagyvárad: Partium Kiadó 2013 – Bloomington: iUniverse, 2013. 20.

- Tódor János: *Vadászjelenetek Magyarországon. Gyűlölet-bűncselekmények Olaszliszkától a cigány sorozatgyilkossáig.* Budapest: Osiris Kiadó, 2017.
- Totten, S. – Bartrop, P. – Jacobs, S. L. (eds.): *Dictionary of Genocide.* Westport, Conn., Greenwood Press, 2007.
- Totten, Samuel: „Genocide”, frivolous use of the term. In: Charny, Israel W. (ed.): *Encyclopedia of Genocide* 1–2 kötet. Santa Barbara, Cal.: ABC-Clío, 1999. 1. kötet, 39.
- Totten, Samuel: Genocide in Darfur, Sudan. In: Totten, Samuel – Parsons, William (eds.): *Centuries of Genocide. Essays and Eyewitness Accounts.* London: Routledge, 2013. 513–577.
- Ungváry Krisztián: A magyar megszállás Ukrajnában és Lengyelországban 1941–1944. In: *Nagy Képes Milleniumi Hadtörténet.* Budapest: Századvég-Osiris, 1998. 403–408.
- Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – elbeszélés – utóélet.* Budapest: Osiris Kiadó, 2015.
- Ungváry Krisztián: Üllő és simogatás között. Válasz Krausz Tamásnak. *Századok*, 2014. 229–233.,
- Vágvölgyi B. András: *Arcvonal keleten.* Budapest: Konkrét Könyvek, 2016.
- Warren, Mary Anne: *Gendercide. The Implications of Sex Selection.* Totowa, NJ, Rowman & Allanheld, 1985.
- Zierler, David: *The Invention of Ecocide.* Atlanta: University of Georgia Press, 2011.

EGYÉB FORRÁSOK

PUBLICISZTIKA

- Churchill, Winston: Beszéde a BBC-ben F. D. Roosevelttel amerikai elnökkel való találkozására alkalmából 1941. augusztus 24-én: Prime minister Winston Churchill's broadcast to the world about

the meeting with President Roosevelt. BBC. Az interneten elérhető: <https://www.ibiblio.org/pha/timeline/410824awp.html>

Civil Összefogás Fórum (CÖF) honlapja

Dalos György: Ernst Nolte és a német történészvita. *Mozgó Világ*, 2003/8. 51–56.

Dányi László: Kásler népirtás miatt a Nemzetközi Büntetőbírósághoz fordul. *Hir6.hu*. 2013. március 6. Az interneten elérhető: <http://hir6.hu/cikk/78494>

Habermas, Jürgen: Eine Art Schadensabwicklung *Die Zeit*. 1986. június 11. in: *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. München: Piper, 1986, 6. kiadás: 1988, reprint: 1993. 62–76.

Kaáli Nagy Botond: Kulturális genocídium, avagy az eltűnt város nyomában. *Erdélyi Örmény Gyökerek*, 16. évf. 2012. 184. szám, 28–29.

Karsai László: Humánus tömeggyilkosok. *Élet és Irodalom*, 2003. 31.

Kontra Miklós: Népszámlálás és nyelvi genocídium. *Kritika*, 2012/3. 32.

Krausz Tamás: A náci népirtás magyar fejezete az elfoglalt szovjet területeken. *Ezredvég*, 2012/6. 111–116.

Nolte, Ernst: Vergangenheit, die nicht vergehen will. Eine Rede, die geschrieben, aber nicht mehr gehalten werden konnte. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 1986. június 6. In: *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. München: Piper, 1986, 6. kiadás: 1988. (reprint: 1993.) 39–47.

[n.n.]: Egy kulturális genocídium intő példája. *Erdélyi Örmény Gyökerek*, 19. évf. 2015. 217. szám 23–24.

Pelle János: Népszámlálás: népirtás? *Kritika*, 2012/1.

Szellemi népirtásról beszél a tudós [Interjú Inotai Andrással]. *Magyar Nemzet*. 2018. január 2.

REGIO 26. évf. (2018) 3. szám 5–61.

Tudatos népirtás folyik Magyarországon? Bogár László: A globális főhatalom megbuktathatja Gyurcsányt. Reprodukciós válság előtt a társadalom. *Magyar Nemzet*. 2008. január 2.

JOGSZABÁLYOK, NEMZETKÖZI DOKUMENTUMOK, PERANYAGOK ÉS BÍRÓSÁGI HATÁROZATOK

A Büntető Törvénykönyvet megállapító 2012. évi C. törvény

Bosnia and Hezegovina v. Serbia and Montenegro per anyagai: Case concerning Application of Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Hezegovina v. Serbia and Montenegro). 2007. február 26-i ítélet. *International Court of Justice Report*. 2007. 921. 47–240.

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide

Draft Convention on the Crimes of Genocide, U.N. ESCOR, 5th Sess., U.N. Doc. E/447 (1947), elérhető:
https://digitallibrary.un.org/record/611058/files/E_447-EN.pdf

Izrael 1950. évi 5710. törvénye

Nuremberg Trial Proceedings. Elérhető az interneten: a Yale Egyetem ún. Avalon-projektje keretében; például
www.avalon.law.yale.edu/imt/count3.asp és
<http://avalon.law.yale.edu/imt/07-29-46.asp>.